

Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

(Πολιτικοί, ήθικοί, πνευματικοί και ύλικοί συντελεσταί)

Τύπος ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Ταχτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Α'. Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Τὸ 1800 εὑρίσκει μίαν Ἐλλάδα γεωγραφικῶς λίαν ἐπεκταμένην. Δυνάμεθα νὰ τὴν διαιρέσωμεν εἰς δύο κατηγορίας : Πρῶτον τὸν ὑπόδουλον Ἐλληνισμόν, τὸν ὑποκείμενον εἰς τὴν ἀπέραντον τότε Ὁθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας. Εἰς ὅλον αὐτὸν τὸν χῶρον δὲν κατώκουν ἀποκλειστικῶς μόνον Ἐλληνες, ἀλλὰ κατώκουν καὶ ἐκράτουν τὰς κλεῖδας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μορφώσεως ἐξ ἄλλου, πολλὰ ἐκατομμύρια Ἐλληνες. Δεύτερον εἰς τὸν ἀπόδημον Ἐλληνισμὸν σκορπισμένον ἀνὰ τὸν κόσμον, ὅχι βέβαια τὸν Καναδᾶν, τὴν Ἀμερικήν, τὴν Αὐστραλίαν καὶ τὴν Αἰθιοπίαν ὅπως σήμερον, ἀλλὰ τὰς μακρινὰς τότε Ἡγεμονίας, τὸν χῶρον τῆς δυαδικῆς Αὐστρουγγρικῆς μοναρχίας, τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, τὴν Μεσόγειον καὶ τὴν Βόρειον θάλασσαν. Αὐτὸς ὁ Ἐλληνισμὸς δὲν ἔχει ἀκριβῶς ὑπολογισθῆ, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀνήρχετο εἰς ἴκανὰς ἐκατοντάδας χιλιάδας Ἐλλήνων καὶ ἥτο, ὅπερ τὸ σπουδαιότερον, ἀκμαῖος ἐμπορικῶς καὶ δυναμικός, ὀργανωμένος διοικητικῶς καὶ μὲ ἀνωτέραν πνευματικὴν μόρφωσιν. "Εἶη δὲ καὶ ἐκινεῖτο καὶ ἔδρα χάριν τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν του Ἐλλήνων.

'Η προέλευσίς του ἥτο ποικίλη. Εἰς τὴν Ἐνετίαν π.χ. εἶχον ἀποικισθῆ περὶ τοὺς δέκα χιλιάδας "Ἐλλήνες μετὰ τὸν ἀτυχῆ διὰ τὴν γαληνοτάτην ἐνετούρκικὸν πόλεμον τοῦ δεκάτου ἑβδόμου αἰῶνος, τὴν προηγγεῖσαν ἀπώλειαν τῆς Κύπρου καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Μορέως. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Αὐστρουγγαρίαν αἱ μεγάλαι κοινότητες τῆς Πέστης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων εἶχον σχηματισθῆ ἀπὸ Μακεδόνας ἀναζητοῦντας βελτίωσιν τῆς τύχης των πρὸς βορρᾶν, ἐνῷ "Ἐλληνες πανταχόθεν εἶχον συρρεύσει εἰς τὴν Βιέννην. Ἡπειρῶται ἥσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ Χῖοι οἱ ἐγκατασταθέντες εἰς τὸν ἐλεύθερον λιμένα τοῦ Λιβρόνου. Εἰς τὰς ἡγεμονίας ἐξ

ἄλλου ὁ ἀποικισμὸς ἡτο παρακολούθημα τῆς δι' Ἑλλήνων Φαναριωτῶν διοικήσεως τῶν δύο ἐπαρχιῶν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Πρὸς τοῦτο, εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἡτο εὔκολότερον νὰ εύρεθοιν Δωδεκανήσιοι καὶ Κρῆτες. "Ἐλληνας δόμιοις εὐρίσκομεν εἰς τὴν Μινόρκαν τῆς Ἰσπανίας, εἰς τὸ Ἀμστελλόδαμον τῆς Ὀλλανδίας, εἰς τὰς γερμανικὰς πόλεις, καὶ φυσικὰ εἰς τὸ Παρίσι, τὴν Μασσαλίαν, τὸ Λονδῖνον καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Μ. Βρεττανίας. 'Αλλ' αἱ συμπαγέστεραι κοινότητες, αἱ πλέον ὀργανωμέναι διοικητικῶς καὶ οἰκονομικῶς, αἱ ἀνθοῦσαι πνευματικῶς, αἱ βοηθοῦσαι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ "Ἐθνους, αἱ φροντίζουσαι διὰ τὴν ἔκδοσιν βιβλίων, ἐφημερίδων, τὴν μόρφωσιν νέων, τὴν συντήρησιν σχολείων, ἡσαν αἱ κοινότητες τῆς περιοχῆς τῆς ὑπαγομένης εἰς τοὺς Αὐστριακούς, δηλαδὴ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου, τῆς Δαλματίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ουγγαρίας καὶ τοῦ ἄλλου μεσοευρωπαϊκοῦ χώρου. Αἱ κοινότητες αὗται εἶχον ἀναγνωρισθῆ ὡς αὐτόνομοι πολιτικοὶ δργανισμοί, διοικούμενοι δι' ἴδιων συνταγμάτων, ἐπιβάλλοντες φόρους εἰς τὰ μέλη των, συντηροῦντες ναούς, σχολεῖα, νοσοκομεῖα, βιβλιοθήκας, φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Οἱ πλειονες εἶχον ἀναγνωρισθῆ εἰς τὸ μεταξύ τοῦ 1750 καὶ 1800 διάστημα. Σήμερον δὲν ὑπάρχουν πλέον ὁ Ἐλληνισμὸς τῆς Πόλεως, τῆς Ἀγκῶνος, τῆς Μάλτας, τῆς Τεργέστης, τοῦ Λιβύροντος καὶ αὐτῆς τῆς Ἐνετίας. Δὲν ἐργάζονται πλέον τὰ σχολεῖα εἰς τὰ ὄποια ἐδίδαξαν μεγάλοι ἐκπαιδευτικοὶ καὶ ιεραρχοί. Δὲν ἐκδίδονται ἐφημερίδες, δὲν λειτουργοῦν τυπογραφεῖα, δὲν συντηροῦνται λόγιοι. 'Η ίδια ἡ Ἐνετία ἔχει σήμερον μόλις δεκάδα ἐγκατεστημένων ἐκεῖ Ἐλλήνων καὶ ὁ ἐν αὐτῇ μεγαλοπρεπής ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Γραικῶν καὶ ἡ βιβλιοθήκη, ἡ πινακοθήκη, τὸ Νοσοκομεῖον, ἔχουν μᾶλλον μουσειακὸν χαρακτῆρα. "Αλλοτε ὅμως ἥδρευεν ἐκεῖ μητροπολίτης, ὁ Φιλαδελφείας μὲ εὐπαίδευτον ὑπ' αὐτὸν ἱερατεῖον. Συνηγγωνίζοντο τὰ Ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα τοῦ Σάρου, τῶν Γλυκέων, τῶν Βελούδων εἰς τὴν ἔκδοσιν ἐκπαιδευτικῶν συγγραμμάτων καὶ λειτουργικῶν βιβλίων διὰ τῶν ὄποιων ἐφωτίζετο τὸ ἔθνος καὶ συνετηρεῖτο εἰς τὰς παραδόσεις του. 'Εκεῖ τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν οἱ Ἐλληνες συγγραφεῖς ὡς ὁ Πλάτων, καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ Φλαγγινιακὸν Γυμνάσιον ἐμόρφωσε διδασκάλους καὶ λογίους δι' ὅλον τὸ ἔθνος, ἀπὸ τῆς Βορείου Ἡπείρου μέχρι τῆς Κύπρου. 'Εκεῖ συνανεμείχθησαν ὡς ἀδελφοὶ οἱ "Ἐλληνες τῆς Ἡπείρου, τῆς Μικρασίας, τῆς Κρήτης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Πελοποννήσου, τῶν νήσων, τῆς Κύπρου, ἀνέλαβον οἰκονομικὰς ὑποχρεώσεις πρὸς συντήρησιν τῶν ἀπόρων, πρὸς βοήθειαν τῶν ἐνδεῶν καὶ ἀσθενῶν. 'Εκεῖ ὀνόμασαν τὴν κοινότητά των Γένος καὶ τὸ πρῶτον ἡδυνήθησαν νὰ ἐκλέγουν τὴν βουλὴν καὶ τὴν κυβέρνησίν των δι' ἐλευθέρας ψηφοφορίας, νὰ διοικοῦνται δηλαδὴ δημοκρατικῶς.

Τὸ μέγα παράδειγμα τῆς Ἐνετίας ἐμμιήθησαν αἱ μεγάλαι ἐλληνικαὶ κοινότητες τῆς Τεργέστης καὶ τοῦ Λιβύροντος. Πόλεις μὲ μεγάλην ἐμπορικὴν κίνησιν, ἔχουσαι σημασίαν διὰ τὴν διατροφὴν τῆς ἡπειρωτικῆς Εύρωπης,

προσείλκυσαν τὴν προσοχὴν εὐφυεστάτων Ἑλλήνων ἐμπόρων τοὺς ὅποιους ὑπελόγιζον οἱ κρατοῦντες τοῦ τόπου. Τὸν πλοῦτὸν τῶν ἔχρησιμοποίησαν διὰ τὴν εὐζωῖαν των ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν συνανθρώπων τῶν. Ἡ κοινότης τοῦ Λιβύρου π.χ. ἐσπούδαζεν ἔξι νέους ἐτησίως ὑποτρόφους εἰς τὰ Ἰταλικὰ πανεπιστήμια, καὶ ὅχι μόνον εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς καλὰς τέχνας.

Διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν Βιέννην, ἡ κοινότης ἀνεγνωρίσθη ἐκεῖ τῷ 1776. Ταχέως ὀργανώθησαν εἰς δύο κοινότητας τῶν τουρκομεριτῶν καὶ τῶν αὐστριακῶν ὄρθιοδόξων, ὥστε μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1802 καὶ 1803 νὰ ἔχουν ἥδη δύο ἀντιστοίχους ναούς. Ἡ Ἑλληνικὴ σχολὴ ἐλειτούργηται ἐκεῖ πρὸ τοῦ 1770. Ἀπὸ ἀπύψεως ἐκπολιτιστικῆς ἡ Βιέννη ἐσήμανε μέγις τι διὰ τὸν νεώτερον Ἑλληνισμὸν. Ἄρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν ἐδῶ τὶ ὁφείλουν τὰ Γράμματα εἰς τὸν «Ἐφιμῆν τὸν λόγιον», φιλολογικὸν περιοδικὸν τῶν Κοραϊστῶν, τὸ ἔθνος εἰς τὸν βαρῶνον Σίναν καὶ ὡς ἐλευθερία εἰς τὸν Ρήγαν Βελεστινλῆν. Ἅνδρες ὡς ὁ Γαβριὴλ Καλλονᾶς, ὁ Ἀνθιμὸς Γαζῆς, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ Μισαήλ Ἀποστολίδης, ὑπηρετήσαντες ἐκεῖ ὡς ἐφημέριοι, προίγγαγον τὰ γράμματα καὶ τὴν παιδείαν τοῦ δλου "Ἐθνους. Εὔεργέται πλουτήσαντες ἐκεῖ διέθεσαν χρήματα διὰ νὰ συντηρῶνται ἐλληνικαὶ σχολαὶ εἰς Μέτσοβον, Μελένικον, Καστοριάν, Τσαρίτσαιναν καὶ ἀλλαχοῦ.

Διὰ νὰ παραλείψωμεν τὰ τυπογραφεῖα καὶ τὰς ἐλληνικὰς ἐκδόσεις τῶν ὑπενθυμίζομεν ὅτι εἰς τὴν Βιέννην ἐξεδόθη ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ «Ἐφημερίδη» ἀπὸ τοῦ 1791, καθὼς κατόπιν ἀπὸ τοῦ 1812 ὁ «Ἐλληνικὸς Τηλέγραφος» καὶ ἡ «Καλλιόπη».

Ἄρκούμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἀπλῶς τὶ ἔγινεν ἀπὸ τὸν ὀργανωμένον Ἑλληνισμὸν τῆς Νοτίου Ρωσίας καὶ τῶν ἡγεμονιῶν. Υπενθυμίζομεν ἀπλῶς ὅτι μεγάλαι μορφαὶ τῶν χρόνων τοῦ ἀγῶνος ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας, ὁ Καποδίστριας, ὁ Κοραῆς αὐτός, ἔζων ἔξι τῆς Ἑλλάδος καὶ διεμορφώθησαν ἐντὸς τοῦ κοινοτικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τέλος ὅτι αὐτὴ ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία συνεστήθη ἀπὸ ἀποδήμους "Ἐλληνας οἱ ὅποιοι τὴν διέδωκαν, ἐμποροὶ αὐτοὶ καὶ εἰρηνικοὶ πατριῶται, πρωτίστως εἰς τοὺς ἀποδήμους.

Ἡ καταδρομή, ἡ ἀνάγκη, ἡ ἀναζήτησις, εὐμαρείας καὶ τῆς τύχης, τὸ ἀρχαιὸν φιλαπόδημον πνεῦμα ἔφερον τοὺς "Ἐλληνας εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους, ἀναζητοῦντας βελτίωσιν τῶν ἀφορήτων ὅρων τῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ τῶν ἀλλ' ὑποδούλῳ, πατρίδι διαβιώσεως. "Ομως ἐκεῖ δὲν ἐλησμάνησαν ἔαυτούς, τὴν θρησκείαν τῶν, τὴν παιδεύσιν τῶν, τὸν προορισμόν των, τοὺς ἀδελφούς των. "Εἶσαν δι' ἔαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους, διὰ τὸ "Ἐθνος, διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν, τὰ τέκνα τῶν, τὴν ἀνάστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀπέδειξαν τὴν ζωτικότητά των, τὴν φιλοπατρίαν τῶν, προδιέγραψαν διοικητικῶς τὴν ἴκανότητά των νὰ συμπήξουν κοινωνίας καὶ ἀνεξάρτητον κράτος. Καὶ ἀπέδειξαν ἐν πράγμασι τὴν ἐλληνικὴν ἐνότητα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν τῶν, ἐνό-

τητα αίματος, γλώσσης, καταγωγῆς, πίστεως, ἐπιδιώξεων. Καὶ κατέστησαν εύρυτάτην παρὰ ποτὲ τὴν γεωγραφικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἔννοιαν Ἑλλάς. Ταῦτα καὶ ἄλλα ὀφείλομεν εἰς τοὺς ἀποδήμους.

Β'. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ

"Ἄς ἵδωμεν τώρα ποία ύπηρξεν ἡ διαιμόρφωσις τῆς ἀντιλήψεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Ἰστορίας.

Σήμερον ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἴστορίας, αὐτομάτως περιλαμβάνομεν εἰς τὰ ὄρια της τὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ ἔθνους μας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, δηλαδὴ τῆς προϊστορίας, κατὰ τὴν ὄποιαν ἀνεπτύχθησαν οἱ μῦθοι, μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἰστορίαν ὀνήκει ἐξ ἵσου ἡ ἀρχαικὴ ἐποχή, ἡ κλασσικὴ, ἡ ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδρου καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα αὐτὴν ἑλληνιστική. Ομοίως δὲ οἱ Χριστιανικὸς κόσμος, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστοῦ, μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, καὶ ἐκεῖθεν μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Βασιλείου Μακεδόνος, τῶν σταυροφοριῶν, τῆς ἀλώσεως τῆς Πόλεως. Τέλος ἡ ἴστορία μας συνεχίζεται διὰ τῆς τουρκοκρατίας, τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ τῆς προσφάτου ἐνδόξου δράσεως τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων τοῦ Πίνδου καὶ τῆς Κορέας. Καὶ ἡ γλώσσα ἡ ἑλληνικὴ ἔχει τὰς ρίζας τῆς χίλια πεντακόσια χρόνια πρὸ Χριστοῦ εἰς τὰς ἐσχάτως ἀναγνωσθείσας πινακίδας τῆς Κυνωσσοῦ καὶ τῆς Πύλου καὶ κατέρχεται διὰ τῶν Ὁμηριῶν ἐπῶν, τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς μετακλασσικῆς καὶ ἀλεξανδρινῆς λογοτεχνίας εἰς τὴν Χριστιανικήν, τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν καθαυτὸν νεοελληνικήν. Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ σήμερον τὴν ἐνότητα αὐτὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ δρόμοι διὰ ν' ἀποδειχθῆ. Πλὴν τῆς ἴστορίας καὶ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις, τὸ ὑλικὸν ποὺ ἔξετάζει μία νέα ἐπιστήμη, ἡ Λαογραφία, βοηθοῦν εἰς αὐτὴν τὴν διαπίστωσιν. Αὐτὸ δύμας δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος εἶναι παλαιὸν κτῆμα τῆς ἴστορικῆς καὶ τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Πρὸ τῆς ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τόσον οἱ γράφοντες περὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὃσον καὶ οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν ἴστορίαν τοῦ περιφρονημένου Βυζαντίου, ἐσταματοῦσαν, προκειμένου περὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ 146 π.Χ. Αὐτὸ ξῆτο τὸ τυπικὸν ὄριον τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχαίου κόσμου, δηλαδὴ ἡ κατάληψις τῆς Κορίνθου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. "Ἡ μεσαιωνική μας ἴστορία ἐθεωρεῖτο ὡς συνέχεια τῆς Ρωμαϊκῆς ἴστορίας, μοιονότι τὸ Βυζάντιον ἑλληνικὰ ὠμιλοῦσσεν, ἔγραφε καὶ ἐσκέπτετο. Τὸ ὅτι ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ ἐκαλεῖτο «πιστὸς αὐτοκράτωρ Ρωμαίων», δὲν ἐσήμανε παρὰ μόνον ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ξῆτο ἡ Νέα Ρώμη." Ηδη δὲ Τερός Φώτιος τὸν ἔνατον αἰῶνα δὲν ἐγνώριζε τὸ παράπον λατινικά, καὶ ἀρκετὰ πρωτύτερα ὁ Καρλομάγνος εἶχεν ἔξιπνήσει εἰς τοὺς δυτικοὺς τὴν ἰδέαν τῆς ἀναστάσεως τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Πώς ήλθομεν εἰς αὐτὴν τὴν σύλληψιν τῆς ἐνότητος; Ποῖοι εἶναι αὗτοὶ ποὺ εἰργάσθησαν διὰ νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐνότητος εἰς τὴν ἐπιστήμην; Καὶ ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ ἐνότης τῆς ἴστορίας δι' ήμᾶς;

Πρέπει πάλιν νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Φαλμεράϋερ, ὁ ὅποῖος πρὸ ἑκατὸν τόσων χρόνων ἡροήθη ὅτι οἱ σημειρινοὶ "Ἐλληνες κατέρχονται ἐκ τῶν ἀρχαίων, καὶ ὑπεστήριξεν ὅτι εἴμεθα νόθοι ἀπόγονοι φύλων ζένων, τὰ ὅποια κατῆλθον κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ ἐρήμωσαν τὴν Ἑλλάδα. Αὕτη ἡ θεωρία τοῦ ἑκαταβισμοῦ, τὴν ὅποιαν οὐδεὶς πλέον δέχεται, ἐδημιούργησε τὴν γνωστὴν ἀντίδρασιν τῶν ἴστορικῶν, μεταξὺ τῶν ὅποιων ὁ Γερμανὸς Τσιγκάτζεν καὶ ὁ Ἰδικός μας Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος. Αἱ θεωρίαι τοῦ Φαλμεράϋερ κατεπολεμήθησαν καὶ κατέπεσαν, ὁ δὲ Παπαρρηγόπουλος ἐπεχείρησεν ἔργον μέγα καὶ ἀθάνατον, τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἐλληνικοῦ" Ἔθνους, Εἶναι ἡ πρώτη σύνθεσις εἰς τὴν ὅποιαν ὁ ἴστορικὸς στηριζόμενος εἰς πηγάς, ἔδωκε τὴν ἴστορίαν τοῦ Ἔθνους μας ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατέστησε συνείδησην εἰς ὅλους τοὺς ζένους ἐπιστήμονας ὅτι ἡ ἴστορία αὐτὴ εἶναι κοινή, τοῦ ἰδίου λαοῦ, διμιούντος τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, καὶ ἔχοντος τὸ ἰδίον αἷμα, καὶ κινουμένου εἰς τὸν αὐτὸν γεωγραφικὸν χῶρον.

"Ἐργον δικαιοσύνης εἶναι νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι ἀν ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, διὰ τῆς ἔξιστορήσεως τῶν πολιτικῶν κυρίων τυχῶν τοῦ Ἐλληνισμοῦ διεπίστωσε τὴν ἐνότητα αὐτήν, ἡ σύλληψις ὅφελεται εἰς ἄλλους. 'Ο Παπαρρηγόπουλος εἶχε πρωτίστως ὑπ' ὅψιν του τὸν Λευκάδιον λογοτέχνην καὶ ἴστοριοδίφην Σπυρίδωνα Ζαμπέλιον. 'Ο Ζαμπέλιος, ζήσας καὶ μορφωθεὶς εἰς Ἰταλίαν, ὅπου διεμορφοῦτο ἡ θεωρία τῆς ἐθνότητος καὶ ἔβραζεν ὁ Ρωμαντισμός, διεῖδε, πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ἐθνότης ἀνήρχετο εἰς τὸν μεσαίωνα καὶ συνεδέετο μὲν τὸν ἀρχαῖον κόσμον, μέσω τοῦ Βυζαντίου. 'Ο ρωμαντισμὸς ἥτο κίνημα τὸ ὅποῖον εἶχε πολὺ μεγάλας ἐπιδράσεις εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν τέχνην, ἐβοήθησε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐρευνηθῇ ὁ μεσαίων καὶ ἡ ἴστορία του, καὶ μάλιστα ἀπὸ λαϊκῆς πλευρᾶς. 'Εβοήθησεν ἀκόμη νὰ μορφωθῇ τὸ ἐθνικὸν κίνημα, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν κατὰ τὴν ὅποιαν ἐνὸς λαὸς ἔχει κοινὴν ἴστορίαν, κοινὸν αἷμα, κοινὴν θρησκείαν, κοινὰς παραδόσεις. "Ετσι ξαναηύραμεν τὸν ἑαυτὸν μας, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατελύθησαν αἱ μεγάλαι μοναρχίαι, ὅπως ἡ Αὐστρουγγρικὴ καὶ ἡ Οθωμανική, καὶ λαοὶ ὅπως ὁ Ἐλληνικός, ὁ Σερβικός, ὁ Ἰταλικός καὶ ἄλλοι, διὰ τῶν ὅπλων ἀπετίναξαν τὸν ζυγὸν καὶ δι' ἀπελευθερωτικῶν πολέμων ἡγωσαν, κατὰ τὸ δυνατόν, τοὺς τέως δουλεύοντας δόμοιςθνεῖς ὑπὸ τὸ αὐτὸ δικηπτρον, εἰς ἐθνικὸν κράτος. Αὕτη ἡ δικαιορφωσις τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Βαλκανίων ἐπηρεάσθη ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἴστορίας καὶ ἐπιγρέασάν αὐτήν. Δὲν περιωρίσθημεν δὲ μόνον εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν διὰ τῆς ἐνότητος τῆς πολιτικῆς μόνον ἴστορίας. Μία νέα ἐπιστήμη, ἡ Γλωσσολογία, πατήθη τῆς ὅποιας ὑπῆρξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης, μᾶς ἔδωκε τὴν ἐνότητα ἀπὸ ἀπό-

ψεως γλώσσης, καταδείξασα, ότι δλα τὰ σημερινὰ διμιούμενα νεοελληνικὰ Ἰδιώματα ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ρίζαν, τὴν Κοινήν. Μία δὲ ληγή, ἐπίσης νέα ἐπιστήμη, ἡ Λαογραφία κατέδειξε διὰ τῶν κυριωτέρων της εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκπροσώπων, τοῦ Νικολάου Πολίτου καὶ τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, ότι τὰ νεοελληνικὰ ἔθιμα, αἱ παραδόσεις καὶ ὁ λαϊκὸς μας πολιτισμὸς ἀνάγονται διὰ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν ἀρχαιότητα. "Ἐτσι οὐδεὶς σήμερον μᾶς ἀμφισβητεῖ διὰ κατέχομεν τὸν ἴδιον χῶρον τῶν ἀρχαίων, διμιούμεν τὴν φυσικῶς ἔξειλ-χθεῖσαν γλῶσσαν των, εἴμεθα φορεῖς τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ τρεῖς καὶ πλέον χιλιετηρίδας, ἀνέχομεν τὸ βάρος τοῦ πορθμείου αὐτοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικήν.

Θὰ ἥθελα ἐν τούτοις νὰ ὑπομνήσω ἐδῶ ἀκόμη δύο μεγάλους "Ἑλληνας οἱ ὄποιοι πρὸ τοῦ Ζαμπελίου καὶ τοῦ Παπαρρηγοπούλου εἶχαν πλήρη συναλ-σθησιν τῆς ἐνότητος τῆς ἱστορίας μας. 'Ο εἰς εἶναι ὁ Ἐθνικὸς μας ποιητής, ὁ Διονύσιος Σολωμός, ὁ ὄποιος εἰς τὸν Ὅμηρον εἰς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ εἰς ἄλλα ποιήματά του σαφῶς ταυτίζει τοὺς νέους καὶ τοὺς ἀρχαίους "Ἑλληνας. "Ἐτσι π.χ. δὲν δέχεται διὰ τὸν ἵστορικὸς Πολύβιος ὁ Μεγαπολίτης ὑπῆρξεν ὁ τελευ-ταῖος τῶν Ἑλλήνων, καλεῖ δὲ τοὺς τριακοσίους τοῦ Λεωνίδα νὰ ἔρθουνε καὶ νὰ ἴδοιν τὰ παιδιά τους, πόσο μοιάζουνε μ' αὐτούς. 'Η Ἐλευθερία, κατὰ τὸν Σολωμόν, βγαίνει ἀπὸ τὰ ἱερὰ κόκκαλα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διότι ὁ ποιη-τής μας καὶ ἐγνώριζε καλύτερα καὶ ἔξεπίμα περισσότερον τὰ κατορθώματα τῶν ἀρχαίων ἡρώων. 'Ἐν τούτοις ἡ ἴδια ἡ Ἐλευθερία—Ἐλλάς, κοιμισμένη κατὰ τὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς, ξαναγεννᾶται κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν. Αὐτὸ δητὸ τὸ πνεῦμα τῶν λογίων τοῦ Ἀγρινοῦς καὶ εἰς αὐτὸ βέβαια συνετέλεσεν ἡ λογία παλ-δευσις τοῦ Ἐθνους, τῆς ὄποιας μέτοχος ὑπῆρξε καὶ ὁ Σολωμός. 'Ο ποιητής μας τέλος εἰς ἔνα του ποίημα ποὺ δὲν ἐτελείωσεν, ἔλαβε ως θέμα τὸν σύζυγον τῆς "Ανης Κομνηνῆς, βυζαντινὸν στρατηγὸν Νικηφόρον τὸν Βρυέννιον.

Πολὺ σπουδαιοτέρα δύμας εἶναι ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀνθρωπιστοῦ Ἀθη-ναίου ἱστορικοῦ τῆς ἀλώσεως Λαονίκου Χαλκοκονδύλη. 'Ο Χαλκοκονδύλης οὗτος, γράφων ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Θου-κυδίδου, τὸ β' ἥμισυ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, διμιεῖ περὶ Ἑλλήνων καὶ Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀδιακρίτως, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, διὰ τοῦ βυζαντινοῦ ὁ ὄποιος ἔδυε, μέχρι τοῦ νεοελληνικοῦ ὁ ὄποιος τότε διε-μορφοῦτο. Πολὺ λοιπὸν πρὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου καὶ τοῦ Ζαμπελίου, ἡ σύλληψις τῆς ἐνότητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἰστορίας διφεύλεται εἰς τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην, ἔξοχον πνεῦμα μᾶς μεγάλης ἐποχῆς.

Τελευταίως διεπίστωσα διὰ τὴν ἡδη οἱ λόγιοι τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα διμίουν περὶ τῶν συγχρόνων των Βυζαντινῶν τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Βαλκανικῆς ως περὶ Ἑλλήνων μὴ δια-κρίνοντες αὐτούς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. 'Η ἀνθρωπιστικὴ αὐτὴ ἀντίληψις ἐπη-ρέασε βαθύτατα τοὺς λογίους τοῦ Ἐθνους κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δουλείας καὶ

έγένετο συντελεστής ἀξιόλογος τῆς διαμορφώσεως τοῦ πνεύματος τῆς ἐνότητος τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Οἱ ύπόδουλοι ήσαν Ὀρθόδοξοι, καὶ εἰς τοῦτο συνετέλει ἡ Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ Ἑλληνες, διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν κοινὴν Ἰστορίαν. Τῆς ἴστορίας αὐτῆς εἶχον ἐπίγνωσιν καὶ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, νοσταλγίαν. Ἡ κοινότης τῶν σκυπῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἡ ταυτόχρονος περίπου ἔκρηξις τῆς ἀπὸ τὰς Ἡγεμονίας μέχρι τὴν Κύπρον, τὴν Κρήτην, τὴν Μακεδονίαν, δεικνύουν ὅτι ἡ ἔθνικὴ ἐνότητης εἶχεν ώριμάσει εἰς τὸν λαὸν ἐνωρίτερον παρὰ εἰς τοὺς θεωρητικούς τῆς Ἰστορίας.

Γ'. Ο ΑΓΩΝ ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

Τῷ 1809 ἥλθεν ὁ λόρδος Μπάϊρον διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸ περίφημον ποίημά του τὸν Δὸν Ζουὰν καὶ εἰς τὴν τρίτην φᾶδὴν παριστᾶ ἔνα "Ἐλληνα ποιητὴν ὃ ὅποῖς ἀπῆλπισμένος καὶ παραπονεμένος διὰ τὴν σκλαβιὰν τῆς πατρίδος του ἔχει ἐμπρός του ἔνα κρασοπότηρον καὶ κοντὰ εἰς ἄλλα λέγει καὶ τὰ ἀκέλουθα λόγια : «Οἱ γυναικες μας χορεύουν ἀποκάτω ἀπὸ τὸν ἥσκιο, βλέπω τὰ ὑέλγητρα τῶν ματιῶν τους ἀλλ᾽ ὅταν συλλογίζομαι ὅτι θὰ γεννήσουν σκλάβους, γεμίζουν τὰ μάτια μου δάκρυα». Μὲ αὐτὸν ἥθελησε νὰ εἰπῃ ὁ μεγάλος ρωμαντικὸς ὅτι ἡ ἀξία τῆς φύσεως καὶ τῆς δμορφιᾶς τῆς Ἑλλάδος ἔχάνετο ἐμπρός εἰς τὴν ἀσχήμιαν τῆς δουλείας. Δὲν ἐφαντάσθη δῆμος πόσον πρόσκαιρον ἦτο αὐτὸν τὸ φαινόμενον καὶ ὅτι κατὰ τὸ 1809 κυοφορούμενα Ἑλληνόπουλα θὰ ἔξοῦσαν μετ' ὀλίγα ἔτη ἐλεύθερα, χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν πατέρων των καὶ τῶν ὀδελφῶν των.

"Ο Διονύσιος Σολωμὸς ἀπήντησεν εἰς τοὺς ὡς ἀνω στίχους τοῦ Δὸν Ζουὰν τοῦ Μπάϊρον μὲ τὰς περιφήμους στροφὰς 83 ἔως 86 τοῦ "Τμοῦ εἰς τὴν Ἑλευθερίαν, ὃ ὅποῖς, ὡς γνωστόν, ἐγράφη κατὰ Μάιον τοῦ 1823 καὶ ἐτυπώθη ἐντὸς τοῦ πολιορκουμένου Μεσολογγίου. Λέγει λοιπὸν εἰς ἀπάντησιν ὁ Ἰδικός μας βάρδος :

«Στὴν σκιὰ χεροπιασμένες, στὴν σκιὰ βλέπω κι' ἔγδο
κρινοδάκτυλες παρθένες ὅπου κάνουνε χορό.
Στὸ χορὸν γλυκογυρίζουν ὥρατα μάτια, ἐρωτικά,
καὶ εἰς τὴν αὔρα κυματίζουν μαῦρα, δλόχρυσα μαλλιά.
Ἡ ψυχὴ μου ἀναγαλλιάζει, πώς ὁ κόρφος κάθε μιᾶς
γλυκοβύζαχτο ἐτοιμάζει γάλα ἀνδρείας κι' Ἑλευθερίας.
Μές στὰ χόρτα, τὰ λουλούδια τὸ ποτῆρι δὲν βαστῶ
Φιλελεύθερα τραχούδια σὰν τὸν Πίνδαρο ἐκφωνῶ».

"Ωστε ὁ ποιητὴς τώρα δὲν πίνει γιὰ νὰ ξεχάσῃ τὴν σκλαβιά, εἶναι γεμάτος ἐνθουσιασμὸν καὶ ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὸ στῆθος του φουσκώνει ἀπὸ τὸν ἔρωτα τῆς Ἑλευθερίας, τὸ δὲ στόμα του μετα-«ΑΡΧΕΙΟΝ» Δ. Ε. Καλιτσουνάκη, Τόμος 40δς (1960), Τεῦχος Α'

βάλλεται εἰς πινδαρικόν, προκειμένου νὰ δοξάσῃ τὴν θεάν. Μέσα του ξαναζῆ
ό ἀρχαῖος κόσμος, τὰ ιερά κόκκαλα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ποία διαφορὰ
ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' ἑκείνους ποὺ ἐδόξασαν τὴν πατείδα εἰς τὰς Θερμοπύλας
καὶ αὐτῶν ποὺ πολεμοῦν τώρα διὰ νὰ τὴν κάμουν πάλιν ἐλευθέραν καὶ ἀνε-
ξάρτητον; Μόνον χρονική.

“Ω τριακόσιο! (λέγει εὐθὺς μετὰ τοὺς ἀνωτέρω στίχους ὁ Ποιητής),
σηκωθῆτε, καὶ ξανάλθετε σ' ἔμπειρος. Τὰ παιδιά σας θέλετε πόσο μοιάζουνε
μ' ἐσᾶς.

Διαρκούσης λοιπὸν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ “Ἐθνος διὰ τοῦ μεγαλυτέρου
ἐκπροσώπου τῆς τέχνης καὶ τοῦ λόγου, διεκήρυττεν ὅτι αὐτοὶ ποὺ ἐπολεμοῦ-
σαν ἦσαν οἱ Ἰδιοί, ὡς λαός, οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες καὶ ὅτι τὸ “Ἐθνος δὲν εἶχεν
ἀποθάνει, ἡ Ἐλευθερία ἐξεπορεύετο ἀπὸ τὰ ιερά των ὀστᾶ, τὴν πνευματικήν
των δηλαδὴ αληθονομίαν.

Ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν παραλλήλως τὸν Κοραῆν, ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς πρωτευ-
ούσης ἐνθαρρύνοντα τοὺς μαχομένους “Ἐλληνας, ἐκπρόσωπον ἐκεῖνον τῶν
διδασκάλων καὶ μελετητῶν τῆς ἀρχαίας σοφίας, ἡ ἐντύπωσίς μας δὲν θὰ ἥτο
διάφορος. Εἶχεν ἄλλωστε ἐργασθῆ ὁ σοφὸς Χῖος διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ δια-
δόσεως ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, ὡστε τὸ ἔθνος νὰ καταστῇση ἰδίαν
αὐτοῦ συνείδησιν τὴν παράδοσίν του τὴν πνευματικήν. Βεβαίως οἱ πολέμαρχοι,
οἱ καπετανέοι, τὰ παλληκάρια, οἱ μπουρλοτιέρηδες, δὲν ἐγνώριζον πολλὰ
πράγματα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, τὸν ὄποιον ἐθαύμαζον μόνον ἐξ ἀκοῆς
καὶ ὅχι ἐκ μελέτης. Πλῆθος ὅμως λογίων ἡ λογιατέρων ἀπλῶς ἐτέθη εἰς τὴν
ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἄνδρες ὡς ὁ Ἀνδρέας Κάλβος, ὁ Θεόφι-
λος Καΐρης, ὁ Γεώργιος Τερτσέτης, διὰ νὰ περιορίσθω εἰς τὴν διαφορωτά-
την ταύτην τριάδα, ἔθηκαν τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀγῶνος,
διδάσκοντες, κηρούτοντες, ψάλλοντες, ἀπομνημονευματογραφοῦντες ἀκόμη
τὸν Ἀγῶνα. Τὰ πρῶτα θύματα τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπῆρχαν οἱ νεαροὶ φοι-
τηταὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Πανεπιστημίων οἱ ἀπαρτίσαντες τὸν Ἱερὸν Λόχον
καὶ πεσόντες εἰς τὸ Δραγατσάνι. “Εκτοτε οὐδεὶς λόγιος ἔμεινεν ἀσυγκίνητος
καὶ πάντες παρέσχουν ὅτι τὸ σαρκίον καὶ τὸ πνεῦμα ἀμιλλώμενα ἡδύναντο
νὰ δώσουν. Γραφειοκράται, αληρικοί, διδάσκαλοι, πανηγυρισταί, δημοδιδά-
σκαλοι, ἀναφοροσυντάκται, νομοτέχναι καὶ ὑπόληποι, ποιηταὶ καὶ πολεμισταὶ
διέθηκαν τὰς γνώσεις των, τὴν σαφήνειαν τῆς ἐκφράσεώς των, τὴν εὐφύταν
των, τὴν πίστιν των εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἐθνους. Οὐδενὸς διέφευγε τὴν
ἀντίληψιν ὅτι ἡ Ἐπανάστασις ἤτο γεγονὸς μέγα, ὅχι ἀπλῶς διὰ τὰς ἡμέρας
των καὶ διὰ τοὺς ἔαυτούς των, ἀλλὰ διὰ τὴν ιστορίαν, δηλαδὴ διὰ τὴν αἰνιό-
τητα. Ἐπρόκειτο ν' ἀναστῆθῇ ἡ Ἐλλάς, ὅχι ἀπλῶς διὰ τῶν ὀνομάτων καὶ
τῶν φορεμάτων, οὐδὲ διὰ τῶν βιβλίων μόνον καὶ τῶν εἰκόνων. ”Ἐπρεπε νὰ
ἐνσαρκωθῇ τὸ πνεῦμα τοῦ ἥρωϊσμοῦ, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῶν μεγάλων κα-

τορθωμάτων, νὰ ἔξαρθῃ ὁ θυητὸς ἀνθρωπὸς μέχρι τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ νὰ γίνῃ πρὸς τοὺς θεοὺς ἴσοστάσιος.

Πόσην αἰγλην, πόσην φήμην, πόσην δόξαν εἶχεν ἐκεῖνος ὁ μακρινὸς κόσμος ποὺ θ’ ἀνεγεννᾶτο. ‘Ο Γέρος τοῦ Μοριᾶ ἐφοροῦσε φουστανέλλα, τὸ ἑνικὸν ἔνδυμα τῶν νέων ‘Ελλήνων, ἀλλ’ ἔστρεφε τὸ κεφάλι του μὲ τὴν ἀρχαίαν περικεφαλαίαν. ‘Τραϊκὸν πολεμικὸν πλοῖον ὀνομάζετο Θεμιστοκλῆς. Τὸ ἔγγραφα τῶν ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν ἐσφραγίζοντο μὲ κρατικὴν σφραγίδα φέρουσαν τὴν ‘Αθηνῶν δορυφοροῦσαν μετὰ κράνους πολεμικοῦ, σύμβολον τῆς ἐνόπλου συνέσεως! τὴν ‘Ακρόπολιν τῶν ‘Αθηνῶν ὑπερήσπιζεν ἥρως καλούμενος ‘Οδυσσεύς!

Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως νὰ μεταφέρω ἐδῶ χαρακτηριστικὰ τμῆματα ἀπὸ τ’ ‘Απομνημονεύματα τοῦ ἀγραμμάτου Μακρυγιάνη, διὰ νὰ δείξω πῶς ἡσθάνοντο οἱ ἀπλοὶ καὶ γενναιοὶ ἥρωες εἰς τοὺς ὄποιους ὀφείλομεν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους. Καταφέρεται κατὰ τῶν ξένων ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἀνάστασιν τῆς Πατρίδος καὶ προσπαθοῦν νὰ τοὺς «σβύσουν, νὰ μὴν ξαναειπωθοῦν ‘Ἐλληνες». ‘Ολοι. λέγει, «οἱ προκομμένοι ἀντρες τῶν παλαιῶν ‘Ελλήνων, οἱ γοναῖγοι ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ ‘Αριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδας, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Δημοσθένης καὶ οἱ ἐπίλοιποι πατέρες γενικῶς τῆς ἀνθρωπότητος κοπιάζαν καὶ βασανίζονταν νύχτα καὶ ἡμέρα μὲ ἀρετὴ καὶ εἰλικρίνειαν, μὲ καθαρὸν ἐνθουσιασμὸν νὰ φωτίσουν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν νὰ ἔχῃ ἀρετὴ καὶ φῶτα, γενναιότητα καὶ πατριωτισμό. ‘Ολοι αὐτῆνοι οἱ μεγάλοι ἀντρες τοῦ κόσμου κατοικοῦντες τόσους αἰώνες εἰς τὸν ‘Αδη σ’ ἔνα τόπον σκοτεινὸν καὶ κλαῖνε καὶ βασανίζονται διὰ τὰ πολλὰ δεινὰ ὅπου τραβάει ἡ δυστυχισμένη μερικὴ πατρίδα τους. Χάνοντας αὐτῆνοι ἔχαθη κι’ ἡ πατρίδα τους ἡ ‘Ελλάς, ἐσβησε τὸνομά της. Μιὰ φοῦχτα ἀπόγονοι ἐκεινῶν τῶν παλαιῶν ‘Ελλήνων χωρὶς ντουφέκια καὶ πολεμοφόδια καὶ τᾶλλα τ’ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου, ξεσκεπάσαμεν τὴν μάσκαρα τοῦ Σουλτάνου». Συνεχίζει ὁ Μακρυγιάνης λέγων ὅτι οἱ ξένοι ἐδημιούργησαν φατρίας μὲ τὰς ὄποιας ἔξησθέντες τὸ ὑπέρ τῶν Εὐρωπαίων καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ μαχόμενον ἔθνος. «Ομως τοῦ κάκου κοπιάζετε. ‘Αν δὲν ὑπάρχει σὲ σᾶς ἀρετὴ, ὑπάρχει ἡ δικαιοσύνη τοῦ μεγάλου Θεοῦ τοῦ ἀληθινοῦ βασιλέα. ‘Εκεινοῦ ἡ δικαιοσύνη μᾶς ἔσωσε καὶ θέλει μᾶς σώσειν!»

Οὕτω ἐπίστευον οἱ ἔγγράμματοι καὶ οἱ ἀγράμματοι, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ πολεμισταὶ τὴν ἀνάστασιν ἔθνους ὡς ἔργον θείας δικαιοσύνης τὸ ὄποιον οὐδεὶς ἥδηνατο νὰ ματαιώσῃ, συνέδεον δὲ τοὺς ἰδίους των ἀγῶνας πρὸς τὰ μεγάλα τοῦ παρελθόντος ὑποδείγματα καὶ ἀνεγνώριζον εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον ζῶσαν τὴν θείαν, τὴν ἀθανάτον, τὴν ἀκαταγώνιστον ‘Ελευθερίαν–Ἐλλάδα.

Δ'. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Τί φυσικώτερον σήμερον ἀπό τὸν θαυμασμὸν τοῦ Παρθενῶνος, ἀπὸ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Παλλάδα, τὸν "Ομηρον, τὸν Πλάτωνα, τὰ ὑπόλοιπα τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους τοῦ Σκόπα; Καθὼς ἀνετράφημεν ὅλοι εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν, καθὼς ἔχομεν μέσα μας τὰς πλάνας τοῦ 'Οδυσσέως, τὴν ἀριστοτελικὴν «ὅρεξιν τοῦ εἰδέναι», τὸ ἀπολλωνιον φῶς ἀντιμαχόμενον πρὸς τὴν διονυσιακὴν σταφυλήν, δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τοὺς ἔσωτούς μας ξένους πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν σκέψιν της, τὴν αἰσθήσιν της, τὰ μνημεῖα της, ἀκόμη καὶ τὸν μυθικὸν της κόσμον. Τί θὰ ὑπελείπετο εἰς ἡμᾶς ἂν μᾶς ἀφαιροῦσε κανεὶς τὴν ἀρχαιότητα; 'Ο ἔδιος ὁ Χριστιανισμός, ὁ ὄποιος ἐξίσωσε τὸ «έλληνικὸν» πρὸς τὴν εἰδωλολατρίαν, ἀνεβίβασε τὴν ἀρχαίαν σκέψιν πρὸς τὸν δογματικὸν του λόγον καὶ ἐνέδυσε μὲ τὸ αὐτὸ γλωσσικὸν ἔνδυμα τὴν νέαν λατρείαν. 'Ο ἀρχαῖος κόσμος ἀπέθανε φυσιολογικῶς, χαμαὶ ἔπεσεν ἡ δαίδαλος αὐλὴ τῶν Δελφῶν, καὶ ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων οὐκέτι ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην. 'Αλλὰ τὸ δροσερὸν ὕδωρ λαλεούσης πηγῆς, ἀπεπνευματώθη καὶ ἔχει τὴν χάριν νὰ ζωογονῇ καὶ νὰ δροσίζῃ ἀκόμη. Καὶ ἡ ἐνέργειά του δὲν εἶναι μόνον τοπικὴ περιωρισμένη εἰς τὰ ὅρια αὐτὰ τῆς κληρονομουμένης γῆς. 'Ελληνες αἰσθάνονται ὅσοι μετέχουν τῆς ἡμετέρας παιδεύσεως, καθὼς ἡδὴ εἴπεν ὁ ἀρχαῖος ρήτωρ. "Οσοι ἀναπαύονται εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ὥραιότητα, ἀκονίζουν τὸ πνεῦμα των εἰς τὴν 'Ελληνικὴν σκέψιν, φιλοσοφοῦν, πολιτεύονται ἐλευθέρως καὶ ἀγαποῦν τὴν πατρίδα, τὴν δημιουργὸν τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς, τὴν 'Ελλάδα. Καὶ ἐάν τινας ἐξ αὐτῶν κατελάμβανε δέος ἐὰν περιεβάλλοντο μὲ τὸν τίτλον τοῦ "Ελληνος, ποὺ δὲν τοὺς ἀγήκει ἐκ γενετῆς, εἶναι φίλοι μας μόνον, Φιλέλληνες.

Αὕτη ἡ μοναδικὴ λέξις μὲ τὸ πλατύ νόημα δὲν περιορίζεται ἀπλῶς νὰ δηλώσῃ τοὺς πολιτικούς μας συμπαραστάτας, τοὺς φίλους τῶν δικαίων μας, τοὺς θαυμαστὰς τῶν ἀγώνων μας, ἔκεινους ποὺ ἐποιέμησαν καὶ εἰργάσθησαν δι' ἡμᾶς. Διότι πέραν τῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν ἀγώνων, τῆς κατανοήσεως, φιλέλληνες εἶναι πρωτίστως ὅσοι ἔζησαν ἡ ζοῦν ὡς βίωμα τὴν πνευματικὴν 'Ελλάδα, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν Τέχνην, τὰ γράμματα καὶ τὸν στοχασμόν, πλαισιωμένα μέσα εἰς τὴν ἀττικὴν γῆν, ἡ τὰ δέρινα νησιὰ τοῦ Αιγαίου, τὸν διαινγῆ καὶ ἐκτυφλωτικὸν ὅρίζοντα τῆς 'Ελλάδος, τὸν ἀθάνατον χῶρον ὃπου παλαιόθεν ἀνεπτύχθησαν. 'Εκεῖνοι εἰς τοὺς ὄποιους τυχοδιωκτικὴ διάθεσις ἡ ωμαντικὴ περιπλάνησις, ἡ ἀκόμη ψυχρὸς πολιτικὸς ὑπολογισμὸς ἀπουσίαζον, ἡ τούλαχιστον ἥρχοντο εἰς δευτέραν μοῆραν, ἐνῷ ἡ πνευματικὴ διάθεσις ἦτο τὸ κίνητρον καὶ ὁ ὁδηγὸς πρὸς τὴν 'Ελλάδα καὶ τὸ Πνεῦμα της. Καλλιτέχναι, ἐπιστήμονες, ποιηταὶ καὶ ἐκκλησιαστικοί, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ στρατιωτικοί, τῆς θεωρίας καὶ τῆς δράσεως προσανατολιζόμενοι πρὸς τὸν πνευματικὸν πολικὸν ἀστέρα. ὁ ὄποιος

Θὰ τοὺς ἔφερεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ καθαροῦ πνεύματος, τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὴν ἡ Ἑλλὰς εἶναι βέβαια ἐντοπισμένη χρονικῶς εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, τοὺς αἰώνας τῶν μεγάλων κατορθωμάτων καὶ τῶν τεραστίων ἐπιτευγμάτων. Οἱ Παρθενών, ὁ Μαραθών, ἡ Σαλαμίς, ἡ δημοκρατία, ὁ πλατωνικὸς ἔρως, ὁ μεταφυσικὸς στοχασμός. "Ομως προεκτείνεται καὶ ὁ χῶρος καὶ ὁ τόπος ποὺ κατέρχεται μέχρις ἡμῶν τῶν ἐπιβιούντων καὶ ἐπαληθευόντων τὰ πρότυπα καὶ τοὺς προγόνους. Οἱ Νεοέλλην γεωργίς, ναυτίλος, βοσκός, εὐρίσκεται πλησίστερον πρὸς τοὺς κλασσικοὺς ἀπὸ τὸν λόγιον καὶ τὸν διδάσκαλον, καὶ μέσα εἰς τοὺς ἀπλοῦς αὐτοὺς ἀνθρώπους σφύζει μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἡ ἴδια ζωὴ ποὺ ἔζησαν οἱ μεγάλοι Ἐκεῖνοι, οἱ ἀρχαῖοι. Εἰς τὰ ἔθιμα τῶν συγχρόνων μας ἀνευρίσκονται πολλαὶ ἀρχαῖαι συνήθειαι, καὶ καθὼς ὁ ἴδιος ἥλιος λάμπει εἰς τὰ αὐτὰ βουνά, καὶ αὐτὴν θάλασσα κτυπᾷ τὰ ἴδια ἀκρογιάλια, αἱ ἀναμνήσεις καὶ ἡ ζωὴ συμπλέκονται ἀξεδιάλυτα, καὶ τὸ Μεσολόγγι μὲ τὸ Ἀρκάδι συγχέονται μὲ τὴν Σαλαμῖνα καὶ τὰς Πλαταιάς, καθὼς οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἀναμειγνύονται καὶ ταυτίζονται μὲ τοὺς μηδικοὺς πολέμους καὶ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Οἱ Κολοκοτρώνης φορεῖ περικεφαλαίαν καὶ τὸ ὑδραϊκὸν πολεμικὸν πλοῖον ὄνομαζεται τῷρα «Θεμιστοκλῆς». Καὶ μεταξὺ τῶν ἡρώων ποὺ πολεμοῦν ἐκατὸν σαράντα χρόνια, θὰ εὕρης οὐ μόνον τὰ δνόματα Ἀχιλλεύς, Λεωνίδας, Ἐπαμεινώνδας, Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀλκὴν συνδυασμένην μὲ τὴν ἀρετὴν τῶν ἀρχαίων. Ἐάν δὲν εἴμεθα Ἑλληνες, θὰ ἐγινόμεθα Φιλέλληνες ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, ἀφοῦ πνευματικῶς συνεχίζομεν τὴν δρᾶσιν ἐκείνων. Καὶ δὲν δημιουργοῦμεν μόνον ἴστορίαν, καθὼς πλάττομεν τὴν ζωὴν ἀλλὰ ἀπαθανατίζομεν, τὴν τραγουδοῦμεν, τὴν διηγούμεθα, τῆς δίδομεν μορφήν, καθὼς Ἐκεῖνοι.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ὁ πνευματικὸς Φιλελληνισμὸς διαμορφώνει ἔνα νέον νόημα. Λαὸς ἀρχαῖος, μορφοποιήσας τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν ἴστορίαν τῆς Ἀνατολῆς, δουλεύει ἐπὶ αἰώνας καὶ καταπιέζεται ἀπὸ τοὺς μωαμεθανούς καὶ τοὺς ἀσιάτας. "Ομως εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ ἔχει δικαίωμα νὰ ζήσῃ ἐλεύθερος, μὲ τοὺς ἰδιούς του θεσμούς, μὲ τὸν ἴδιον του πολιτισμόν. "Εχει δικαίωμα νὰ μορφωθῇ, νὰ μάθῃ τὰ γράμματα ποὺ ὁ ἴδιος ἐκαλλιέργησε, νὰ γνωρίσῃ τὴν σκέψιν τῶν προγόνων του, νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν σοφίαν των. Νὰ παραδειγματισθῇ ἀκόμη ἀπὸ μίαν ἔνδοξον ἴστορίαν τὴν ὄποιαν ἔσχεν, ἡ ὄποια θὰ τὸν διδάξῃ πῶς ἀντιστέκονται οἱ λαοὶ εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς καὶ τοὺς τυράννους, πῶς ἀντιμετωπίζουν τὸν θάνατον, τὶ εἶναι ἡ αὐτοθυσία καὶ ὁ ἡρωϊσμός. Ποϊος εἶναι ἀντιμέτωπος εἰς τὴν πρόσοδον, τὴν ἀναγέννησιν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Ποϊος θὰ τὸν ἐμποδίσῃ ν' ἀπολαύσῃ τὸν "Ομηρον, νὰ διδαχθῇ ἀπὸ τὸν Πλούταρχον; νὰ μάθῃ τὴν ἴστορίαν του ἀπὸ τὸν Θουκυδίδην; Ποϊος θὰ τοῦ ζιφώσῃ τὸν φιλοσοφικὸν στοχασμὸν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους τὸν νοῦν, τὴν δραματικὴν συγκίνησιν ποὺ ἡμποροῦν νὰ δώσουν οἱ τραγικοὶ ποιηταί; Οἱ Νεοέλληνικοὶ λαὸς ἔχει πρωτίστως τὸ

δικαιώματα νὰ γνωρίσῃ τὰς ρίζας του, τοὺς προγόνους του, τὰ ἔργα των, τὰ ἀριστουργήματά των. Σχολεῖα θέλει καὶ διδασκάλους, βιβλία ἐπιθυμεῖ καὶ ἐφημερίδας, τυπογραφεῖα καὶ μάθησιν καὶ παιδευσιν ὁ Νεοέλλην. Καὶ ποῖος γνωρίζει; Εἰς μίαν Εύρωπην αἰμάσσουσαν ἀκόμα ἀπὸ πολέμους, ἀπὸ ἐμφυλίους σπαραγμούς, ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, ἵσως αὐτὸς ὁ μικρὸς Λαὸς μὲ τὰς μεγάλας ἀναμνήσεις νὰ δώσῃ πάλιν ἔνα νέον Ἐπαμεινώνδαν ἢ ἔνα νέον Ἀλέξανδρον, ἔστω ἔνα μεγαλοπράγμονα καὶ μεγαλόπονου Περικλῆ. Ἀσφαλῶς ὅμως θὰ δώσῃ νέους ψάλτας, ποιητὰς καὶ μουσικούς. Ἡ λύρα τοῦ Ἀπόλλωνος θὰ ἡχήσῃ καὶ πάλιν καὶ ἡ μολπὴ τῆς ἑλληνικῆς Μούσης θὰ καλύψῃ τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον. Ο τυφλὸς Ὅμηρος θὰ ἰδῃ ἀναγεννωμένην τὴν ἀπλότητα τῶν τρωϊκῶν χρόνων καὶ ὁ ὑψιπετῆς ὡς ἀετὸς Πίνδαρος τὸ μεγαλεῖον τῆς αἰωνίας ποιήσεως, ἡ ὄποια ὑμεῖς τὸ κάλλος καὶ τὸ σφρίγος τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.

Ἐλάχιστοι περιηγηταί, φυσιοδίφαι, ιατροί, γεωγράφοι, στρατιωτικοί καὶ ναυτίλοι εἰχον γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοὺς ὑποδούλους "Ελληνας. Βεβαίως οἱ σύγχρονοι ἀπεῖχον ἀπὸ τὴν κοινωνίαν τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος καὶ ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις τῶν πλατωνικῶν ἢ τῶν περιπατητικῶν. Ἀλλ' εἰς τὰ βουνά ὑπῆρχον ὥπλισμένα παλληκάρια καὶ εἰς τὰς πόλεις ἀρχαιομαθεῖς καλαμάραδες, ποὺ ἐγνώριζον καὶ ἐμπράκτως ἀνίστων τὴν ἀρχαίαν ιστορίαν καὶ γλῶσσαν. "Οχι, αὐτὸς ὁ λαὸς δὲν εἶχεν ἐκφυλισθῆ, δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν καταγωγήν του, δὲν εἶχεν ἔξοφλήσει μὲ τὴν ζωήν, δὲν ἐπέπρωτο νὰ μείνῃ δοῦλος τῶν μουσουλμάνων ἐπὶ πολὺ. Ἡ Ἐλευθερία ἦτο δι' αὐτὸν γλυκὺ δραμα καὶ βεβαία ἐλπίς. Καὶ καθηκον τῶν Εύρωπαίων ἦτο νὰ βοηθήσουν ν' ἀναστῇ. Διότι ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων δεσμῶν τοῦ φωτὸς τῆς παιδείας, ὑπὸ τὴν λάμψιν τοῦ ὄποιου ηὔξηθη ἡ Δύσις, ἐκτὸς τοῦ συνεκτικοῦ δεσμοῦ τοῦ Ἐλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Λαὸς αὐτὸς εἶχε καὶ ἄλλο τὸ ἐπίκοινον μὲ τοὺς Εύρωπαίους. Ἡτο λαὸς χριστιανικός, πιστεύων εἰς τὸν αὐτὸν Θεὸν εἰς τὸν ὄποιον ἐπίστευον καθολικοί καὶ προτεστάνται, οἱ Χριστιανοί τῆς Δύσεως. Καὶ ὁ σταυρὸς ἦτο σύμβολον δικαιοσύνης καὶ θυσίας. "Ἐπρεπε λοιπὸν ν' ἀναστῇ ἡ Ἐλλὰς τῶν συγγραφέων, τῶν φιλοσόφων, τῶν καλλιτεχνῶν, ἡ Χριστιανικὴ Ἐλλὰς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἀγάπης. Ν' ἀναστηθῇ μὲ τὴν παιδείαν καὶ μὲ τὰ ὅπλα. Ἡ παιδεία θὰ παρεσκεύαζε τὴν ἀνάστασιν, ἡ δύναμις θὰ τὴν ἐπραγμάτωνεν. Ἡ ἐλευθερία ἦτο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τὸ ὄνειρον τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, καὶ ἀπέβη δι' ἡμᾶς ἡ τροφὸς τοῦ Φιλελληνισμοῦ. Ἐνδές Μπάϊρον, ἐνδές Ούγκω, ἐνδές Οὐτέλλιαμ Μύλλερ, εὐγενῶν ψυχῶν, αἱ ὄποιαι ὀνειρεύθησαν τὴν Νέαν Χριστιανικὴν Ἐλλάδα ἐπὶ τὰ ἵχυη τῆς ἀρχαίας.

Ε'. ΚΟΡΑΗΣ, ΛΟΓΙΟΙ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ

I

‘Η ἑτοιμασία τοῦ ἀγῶνος ἀπὸ ἀπύψεως πνευματικῆς εἶναι πολύπλευρος, σχολικὴ καὶ ἔξωσχολική, διὰ βιβλίων, διὰ ποιημάτων, διὰ τῆς ἐκδόσεως συγγραφέων, ποὺ ἐπηρέαζον τὸ πνεῦμα τῶν ὑποδούλων. ‘Η χάρτα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ π.χ. δὲν εἶναι ἀπλῶς μία προδιατύπωσις τῆς σχεδιαζομένης Νέας Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὅπως τὴν συνέλαβε τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα τοῦ Θεσσαλοῦ πρωτομάρτυρος. ‘Η παράθεσις τῶν ἀρχαίων ὄνομάτων, τῶν νομισμάτων, ἡ ἔκτασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Ἀφρικῆς, δεικνύουν ὅτι ὁ Ρήγας ἐννόει εἰς τὶ ἔπρεπε νὰ ἀποβλέψωμεν: ἀρχαία Ἑλλὰς ἐνδεδυμένη τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς δυνατότητας τοῦ μέσου αἰῶνος.

‘Απὸ τῆς ἀλλης πλευρᾶς τὰ βιβλία ποὺ ἐτυπώνοντο εἰς τὴν Ἰταλίαν, Αὐστρίαν, τὰς Ἡγεμονίας καὶ ἀλλαχοῦ, ἐφωδίαζαν τὸ “Ἐθνος μὲ τὰ ἀπαραιτητα φῶτα τῆς γνώσεως, δηλαδὴ τοὺς διδασκάλους μὲ βοηθήματα καὶ τοὺς μαθητὰς μὲ μέσα διὰ νὰ μορφωθοῦν. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἐγγράφοντο ἀπὸ σοφοὺς “Ἑλληνας, οἱ ὄποιοι εἶχον διαφύγει τὸν κλοιὸν τῆς ἀπαιδευσίας καὶ ἥνοιγον πρὸς τὸ φῶς τῆς εὐρωπαϊκῆς καὶ προγονικῆς μορφώσεως τοὺς ὀφθαλμούς των. Πολλάκις δὲ ἔξεδιδοντο δαπάναις ὄμοιγενῶν, ἐμπόρων ἐγκατεστημένων εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπως οἱ Ἡπειρῶται ἀδελφοὶ Ζωσιμᾶς, ἢ εἰς Λιβύρον καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς πόλεις. Διὰ τῶν βιβλίων αὐτῶν ἐφωδιάζοντο τὰ σχολεῖα τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ καθόδως καὶ ἐκεῖνα τοῦ ἀποδήμου, ἰδρύματα εἰς τὰ ὄποια ἐγίνετο ἥδη σοβαρὰ ἐργασία διὰ τὴν μόρφωσιν.

‘Εκτὸς τῶν ἔκπαιδευτικῶν βιβλίων, σχολικῶν καὶ ἐκδόσεις συγγραφέων, ἔκτὸς τῶν θρησκευτικῶν καὶ λειτουργικῶν, κάποτε ἐκυκλοφόρει καὶ κανὲν πολιτικὸν φυλλάδιον, τὸ ὄποιον ὅμιλει περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ “Ἐθνους. ἀπέκρουε τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐθελοδουλείας καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ὑποδούλους, Τὸ κυριώτερον εἶναι Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλληνος, ἢ Ἑλληνικὴ Νομαρχία, τυπωθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ τῷ 1806, δεκαπέντε ὅλα ἔτη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ποιος ἀκριβῶς εἶναι ὁ συγγραφεὺς του δὲν γνωρίζομεν εἶναι ὅμως ἔκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι ἔζη εἰς τὸ ἔξωτερικόν, ἐγνώριζε τὰ ἡπειρωτικὰ πράγματα, ἦλεγχε μετὰ σφοδρότητος, εὐαισθησίας, ἥλπιζε καὶ ἐκήρυττε τὴν ἀνάστασιν τοῦ “Ἐθνους, προήρχετο ἐκ τοῦ κύκλου τῶν συναγωνιστῶν τοῦ Ρήγα καὶ ὠνειρεύετο νομαρχίαν, δηλαδὴ ἐλεύθερον κράτος, ὅπου κυρίαρχος δὲν θὰ ἥτο ἡ αὐθαίρεσία καὶ ἡ βία, ἀλλ’ ὁ νόμος. ‘Ιστορικοὶ συγγραφεῖς διεφώτισαν τὸ “Ἐθνος περὶ τῆς ἀρχαίας του ἱστορίας (ἡ Βυζαντινὴ ἐθεωρεῖτο τότε ὡς ἐποχὴ καταπτώσεως), ἐνῷ ὁ λαὸς ἀνεγίνωσκε τρία ἔθνικὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα εὑρυτάτης κυκλοφορίας: 1) τὸν Ἐρωτόκριτον, ὃπου διακρίνονται τὰ πριγκιπόποια τοῦ Βυζαντίου, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κύπρου, 2) τὴν χρονογραφίαν τοῦ Ψευδοδωροθέου Μονεμβασίας, διὰ τῆς ὄποιας ἐμάνθανε τὴν

ιστορίαν τῶν ἀρχαίων, μέσων, νέων, καὶ 3) τὸν Βίον ἡ τὴν φυλλάδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

“Ολους μαζὶ ὅμως τοὺς λογίους, τοὺς ιστορικούς, τοὺς διδασκάλους, τοὺς ἐκλαϊκευτάς, ὑπερέβαλεν ὁ Χῖος Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἐκ Σμύρνης, γεννηθεὶς τῷ 1748. Ὁ Κοραῆς ἀπὸ οἰκογένειαν ἐμπόρων καὶ λογίων ἡσχολήθη πρῶτον μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ κατόπιν ἐσπουδασεν ἱατρικήν. Αἱ δύο αὐταὶ ἀποστολαὶ του τὸν ἔφεραν εἰς τὴν Ὄλλανδίαν καὶ τὴν Γαλλίαν, ὅπου ἀντελήθη τὶ θὰ πῃ πολιτισμὸς καὶ ἐλευθερία. Δὲν ἐδέχθη λοιπὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Σμύρνην διὰ νὰ ἔξασκῃ τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα, οὐδὲν ν' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν σχολείων τῆς Ἰωνίας. Ἡ ἐπαφή του μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς — συνήθης εἰς τοὺς ἱατροὺς τῆς ἐποχῆς — καὶ τὸ φυσικὸν φιλολογικὸν του τάλαντον, ἡ ἀκεραιότης, ἡ φιλοπατρία του, ἡ μεγαλοφυΐα του τέλος, ἔστρεψαν αὐτὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἔξυπηρέτησιν τῶν ἀδελφῶν του Ἐλλήνων. Φύσει φιλελεύθερον πνεῦμα, ζήσας τὰς φρικιαστικὰς ὥρας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους καὶ ἐγκυκλοπαιδιστὰς τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰώνος, ὁ Κοραῆς δὲν ἐσταμάτησεν ἀπλῶς εἰς τὴν τύπωσιν καὶ διάδοσιν τῶν συγγραφέων. Πρῶτον ἀνέλαβε μέγα ἔργον κριτικῆς ἀποκαθάρσεως τῶν κειμένων, ὡστε μόνον δι' αὐτὸν καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν του νὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμὸν τῶν εὐρωπαίων φιλολόγων. Κατόπιν συνέτασσε προλεγόμενα εἰς τὰς ἐκδόσεις του, διὰ τῶν ὄποιων εἰσῆγε τοὺς ἀναγνώστας του κατὰ τρόπον ζωντανὸν εἰς τὸ θέμα καὶ ἔθιγε πάντοτε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Ἐλλάδος, τὴν ὄποιαν θὰ παρεσκεύαζεν ἡ μόρφωσις. Οἱ Ἐλληνες ὅταν ἐπλησίαζαν τὰ μεγάλα δημιουργήματα τῶν πατέρων των καὶ ὅταν θὰ ἐμάνθανον τὰ μεγάλα κατορθώματά των, θὰ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς σκλαβιᾶς. Τρίτον ὁ Κοραῆς ἔδωσε μίαν λύσιν εἰς τὸ λεγόμενον γλωσσικὸν ζήτημα, ἀκολουθήσας μέσην ὁδόν, δηλαδὴ ἀποκρούσας τόσον τὴν χιμαρικὴν ἴδεαν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ὅσον καὶ τὸν χυδαῖσμόν. Τοῦ ἔχρειάζετο — καὶ ἔχρειάζετο καὶ εἰς τὸ Ἐνος — μία γλῶσσα διὰ νὰ ἐκφρασθῇ, διὰ νὰ διδάξῃ, διὰ νὰ ἐνθουσιάσῃ. Καὶ ὁ Κοραῆς εἶχε σπάνιον πεζογραφικὸν τάλαντον, ὡστε νὰ ἐπιβάλῃ διὰ τῶν συγγραφῶν του τὴν ἀπλῆν γλῶσσαν του εἰς τοὺς λογίους τοῦ Ἐθνους. Τὸ τάλαντον αὐτὸν ἐκδηλώσται ὅχι μόνον εἰς τὰ σοφὰ καὶ ἐνθουσιώδη προλεγόμενά του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μεγάλης ἐκτάσεως ἀλληλογραφίαν τὴν ὄποιαν ἐτήρησε καθ' ὅλον τὸν βίον μὲ ἐμπόρους, λογίους, συγγρετεῖς του, διδασκάλους, συμπολίτας του, καὶ τὴν ὄποιαν — κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος — ἐποιλαπλασίασε πρὸς διάφορα σημεῖα τῆς γῆς καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀγωνιστάς, διὰ νὰ κινήσῃ τὸν φιλελληνισμόν, νὰ παροτρύνῃ πρὸς ὄμονοιαν, νὰ βοηθήσῃ τὸ ἀγωνιζόμενον Ἐθνος.

“Ο Κοραῆς ὅμως δὲν εἶναι μεγάλη μορφὴ μόνον διὰ τὸ ἔργον του τὸ συγγραφικὸν ἢ λογοτεχνικὸν ἢ διὰ τὴν ἀπειρον σοφίαν του, χάρις εἰς τὴν ὄποιαν

έθαυμάσθη ἀπό τοὺς συγχρόνους του. Πέραν αὐτῶν εἶναι μία μεγάλη ἡθικὴ προσωπικότης, φίλος τῆς ἐλευθερίας, τίμιος ἐργάτης, ἀκέραιος ἀνθρώπος, πιστὸς Χριστιανός, φιλάληλος ἐπιστήμων. Δι' αὐτὸῦ ἡ ἀκτινοβολία του ὑπῆρξε μεγάλη. Τὰ γράμματά του πρὸς τοὺς Ἐπιτρόπους σχολείων εἶναι ἔθνικὰ ἐγερτήρια, γέμοντα αἰώνιων διδαγμάτων.

Ίδοις π.γ., τὶ γράφει πρὸς τοὺς διοικοῦντας τὸ περίφημον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως Γυμνασίου τῶν Κυδωνιῶν (Αἰβαλῆ), ὃπου εἶχε προσληφθῆ γυμνασιάρχης ὁ Θεόφιλος Κατρῆς: «Πρὸ πολλοῦ ἐγνώριζα καὶ ἔθαύμαζα, ἀκούων ἀπὸ τὴν φήμην, τὸν ζῆλον τὸν ὄποιον ἔχετε τῆς σοφίας. Προθυμούμενοι νὰ δοξάσετε τὴν πατρίδα σας, στεφανώνετε τὰς κεφαλάς σας μὲ δόξαν ἀλιάνατον, καὶ δείχνετε εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι εῖσθε γνήσιοι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀληθινοὶ καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα "Ἑλληνες. Τοῦτο μόνον σᾶς λέγω, καὶ πιστεύσατε τὸν γέροντα ὄμογενη σας, ὅλαι τοῦ ταλαιπώρου Γένους ἡμῶν αἱ δυστυγίαι ἀπ' ἀλληγ αἰτίαν δὲν ἐγεννήθησαν, πλὴν διότι ἀφήκαμεν τὸν δρόμον τοῦτον καὶ ἐπλανώμεθα οἱ δυστυχεῖς ἔως τώρα εἰς τοὺς βράχους καὶ κρημνοὺς τῆς ἀπαιδευσίας. Ἐπειδὴ λοιπόν, κατὰ θεῖον ἔλεος, εὐρήκατε τὸν δρόμον, τρέχετε τὸν ἀκοπίστα καὶ ὅτι ἔξοδεύετε διὰ τὸ ἔνδοξον τοῦτο πρὸς τὴν παιδείαν ταξίδιον, στοχάζεσθε το, ὅχι ὡς δαπάνην, ἀλλ' ὡς κεφάλαιον διδόμενον ἐκ τόκου, τὸν ὄποιον (τόκον) δὲν θέλετε ἀργήσει νὰ ἀπολαύσετε καὶ σεῖς, καὶ πλέον ἀκόμη τὰ ἀγαπητά σας τέκνα. Τοῦ Κροίσου τὸν πλοῦτον ἀν ἀφίσετε εἰς τὰ τέκνα σας, χωρὶς παιδείαν, ὁ πλοῦτος τοῦ Κροίσου θέλει τὰ βλάψει πλέον παρὰ τὴν ἐσχάτην πενίαν. "Αν φροντίσετε νὰ τὰ στολίσετε μὲ παιδείαν, μόνη (αὐτὴ) ἀρκεῖ νὰ προξενήσῃ εἰς αὐτὰ καὶ τὰ πρὸς ζωὴν χρήσιμα, καὶ τὸν ἀσυγκρίτως πολυτιμότερον τῶν ἀργυρίων πλοῦτον τῆς ἀρετῆς».

Πρὸς αὐτὴν δὲ τὴν πολύμοχθον ἀρετὴν ἀπέβλεπεν ὁ Κοραῆς καὶ χάριν αὐτῆς ἡγωνίζετο ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους. «Οταν ἀπέθανε δὲ τὸ 1833 πλήρης ἡμερῶν, εἶχεν ἀξιωθῆν ὥραν μικρὸν μέρος τοῦ Ἐθνους ἐλευθερον καὶ ἀνεξάρτητον ἐπιδιδόμενον εἰς τὴν πνευματικήν του ἀνασυγκρότησιν.

II

Καθὼς ἡ ζωὴ εἶναι σύνθεσις τοῦ λόγου καὶ τοῦ αἰσθήματος, τῆς θεωρίας μὲ τὴν πρᾶξιν, ἡ ἴστορία δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τὸ ἔργον ἐκείνων ποὺ τὴν γράφουν. Μολονότι δ' ἡμεῖς οἱ διαβασμένοι ἔχομεν μεγάλην ἰδέαν περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἀπομνημονεύσεως τῶν περασμάτων, τὸ ὄποιον ἐπιτελοῦμεν διὰ τῆς συγγραφῆς ἴστοριῶν, ἀπομνημονευμάτων καὶ μελετῶν σχετικῶν μὲ τὸ παρελθόν, ἐν τούτοις δὲν εἴμεθα οἱ δημιουργοὶ τῆς ἴστορίας. Ἀπεναντίας ὁ ρόλος μας εἰς τὴν ἴστορίαν εἶναι πολλάκις ἐλάχιστος καὶ ἀσήμαντος καὶ, συγκρινόμενος πρὸς ὅσα ἔπραξαν οἱ ἀνώνυμοι καὶ οἱ ἀγράμματοι, μικρὸς καὶ ἀμελέτητος.

Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν γραφειοκρατίαν μιᾶς συντεταγμένης Πολιτείας εἶναι λογιώτεροι ἀπὸ τοὺς βουλευομένους καὶ κυβερνοῦντας τὸ Κράτος. Ἀλλ' ἀλλοίμονον εἰς τὸ Κράτος αὐτὸν ἐνεπιστεύετο ἔξι δόλοκλήρους εἰς τοὺς λογίους καλαμαρᾶδες του τὴν διακυβέρνησίν του. Ἡ πρᾶξις δὲν εἶναι πάντοτε ἔργον τοῦ λογίου, ὁ διοῖος συνηθέστατα εἶναι δεμένος μὲ τὴν θεώρησιν τῶν πραγμάτων.

Αὐτὰς τὰς γενικὰς σκέψεις προτάσσω εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ σημερινοῦ θέματος, μὲ τὸ διοῖον θέλω νὰ ἔξετάσω τὰ κατὰ τὴν λογιότητα τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἔχω δὲ μικράν τινα πεῖραν ἐπὶ τοῦ θέματος, διδίτι ἐπὶ εἴκοσιν ἔτη εἰς τὰ ἀρχεῖα εἰδα πολλὰς δεκάδας χιλιάδων ἔγγραφων τὰ ὅποια ἔγραψαν οἱ ἀγωνισταὶ ἢ ὑπέγραψαν μόνον. Τὰ ἔγγραφα αὐτὸν εἶναι κατ' ἀρχὴν διδακτικά, ἀφοῦ βλέπει τις εἰς αὐτὰ οἱ γραμματικοὶ τῶν καπετανέων νὰ εἶναι λογιώτεροι ἀπὸ τοὺς ἔδιους τοὺς στρατιωτικούς. Ὁ Κολοκοτρώνης βέβαια δὲν ἤξερε πολλὰ γράμματα, ὅσα ἤξερεν ὁ Φωτάκος, ὁ Τερτσέτης ἢ οίοσδήποτε ἄλλος ἐκ τῶν συνταξάντων τὰ ἔγγραφα ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφήν του καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Γέρου τοῦ Μοριά. Ἀλλ' ὁ Γέρος ἤξευρε τὴν στρατιωτικὴν τέχνην καί, ὥπερ σπουδαιότερον, τὴν ψυχὴν τοῦ "Ἑλληνος τοῦ ὄποιου" ἥτο ἀρχηγός. Καὶ εἰς αὐτὰ ἀπέδιδεν ἀσφαλῶς πολὺ μεγαλυτέραν σημασίαν, καὶ ὅντως ἔτσι εἶναι. Τὸ αὐτὸν συνέβαινε μὲ τὸν Κωνσταντῆ Κανάρη, τὸν μπουρλοτιέρη ποὺ ἀνετίναξε τὴν Ναυαρχίδα τοῦ Καρᾶ. Ἀλῇ εἰς τὴν Χίον καὶ ὑμνήθη ἀπὸ τὸν Βίκτωρα Ούγκω. Δὲν ἐπειριμένατε βέβαια ν' ἀκούσετε ὅτι ὁ Κανάρης ἐτελείωσε καμμίαν ναυτικὴν ἀκαδημίαν. Πρὸς Θεοῦ! Τὰ γράμματα τοῦ τὰ ἔμαθαν τὰ κύματα, κι' ἡ θάλασσα τοῦ ἔδωσε τὴν ἐμπειρίαν τοῦ πολεμιστοῦ καὶ τὸ θάρρος τοῦ καταδρομέως. Ὡς πρὸς τὸν Καραϊσκάκην, ὁ γιὸς τῆς καλογριᾶς, τὴν διπλωματίαν καὶ τὴν τακτικὴν ἐσπούδασε, ποὺ ἀλλοῦ; εἰς τὰ Γιάννινα μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶν. Ἐκεῖ ἔμαθε νὰ προφυλάσσεται καὶ νὰ ἐπιτίθεται, νὰ κάμνῃ ἐλιγμοὺς καὶ σχέδια, καὶ νὰ πίπτῃ ὅταν χρειάζεται. Ἡ θάλασσα καὶ τὰ βουνά, τ' ἀρματολίκια καὶ τὰ λημέρια τοῦ αἰλέφτη ὑπῆρχαν τὰ σχολεῖα καὶ αἱ ἀκαδημίαι τῶν μεγάλων μορφῶν τοῦ Ἀγῶνος. Βέβαια ὑπῆρχαν καὶ οἱ καλαμαρᾶδες: Ὁ Μαυροκορδάτος, μεγάλος πολιτικὸς νοῦς, ἡμποροῦσε νὰ διακρίνῃ τὰς ἀντιζηλίας τῶν Δυνάμεων, ποὺ μεταξύ των θὰ ἐπρεπε νὰ ταχθῆ ἡ Ἑλλάς, πῶς ἐπρεπε νὰ χειρίζεται τὰς περιστάσεις. Καὶ ἄλλοι Φαναριώται καὶ καλομαθημένοι εἰς τὴν Δύσιν ἔμποροι καὶ λόγιοι οἱ διοῖοι ὑπηρέτησαν τὸ "Εθνος". Καὶ ἀκόμη τύποι διδασκάλων ὅπως ὁ Θεόφιλος Καΐρης, καὶ ιερωμένων λογίων ὅπως ὁ Νεόφυτος Βάμβας. Ἀλλὰ οἱ πολλοὶ λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἐχρησιμοποιοῦθενσαν ὡς γραμματικοὶ τῶν ἀγωνιστῶν καὶ γραφειοκράται τῆς συντασσομένης Πολιτείας. Εἶναι περίεργον ἀλλ' εἶναι ἀληθές, ὅτι ἔγγραφον ἀπολυθὲν ἀπὸ τὰ "Τύπουργεῖα, τὸ Ἐκτελεστικόν, τὴν Βουλήν, τὰ ἀρχηγεῖα τῶν ἀγωνιστῶν, τὴν Ἀστυνομίαν καὶ ἄλλας ὑπηρεσίας συσταθείσας κατὰ τὴν διάρ-

κειαν τοῦ Ἀγῶνος, σπανίως εἶναι γραμμένον ἀτημέλητα. Συνηθέστατα εἶναι ὡραῖα διατυπωμένον, χωρὶς ἀνορθογραφίας, εἰς ἀπλῆν καθαρεύουσαν, μὲ σαφήνειαν. Τοῦτο δὲν ὠφείλετο τόσον εἰς τοὺς ὑπογράφοντας τὰ ἔγγραφα, ὃσον εἰς τοὺς γραφειουράτας, οἱ ὄποιοι ἦσαν λόγιοι. Εἴς ἐξ αὐτῶν, γενόμενος μετὰ ταῦτα Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ Στέφανος Δραγούμης, διηγεῖται εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του πῶς ἦτο συγκεκροτημένον τὸ συνεργεῖον τῶν γραμματέων τοῦ Καποδίστρια. 'Αρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν ἐδῶ ὅτι εἰς τὸ τραπέζι ποὺ ἔγραφαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας οἱ γραμματικοί, τὸ βράδυ ἔκοιμῶντο.

Αὐτὴ ἡ προπαρασκευὴ τῶν λογίων—γραφιάδων ὀφείλεται εἰς τὰ σχολεῖα τὰ ὄποια εἶχον λειτουργήσει πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς Ἀθήνας, Ἰωάννινα, Κυδωνίας, Χίον, Κρήτην, Μακεδονίαν, Πελοπόννησον κ.ἄ. Ἐλληνικὰς περιοχάς. Πίσω ἀπ' ὅλους αὐτοὺς εὑρίσκονται τὰ βιβλία καὶ οἱ πρόλογοι τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ καὶ τῶν ἄλλων λογίων ποὺ ἔθρεψαν μὲ συγγραφεῖς καὶ κηρύγματα πατριωτισμοῦ καὶ αἰσιοδοξίας τὸ ἔτοιμαζόμενον ν' ἀναστῇ "Εθνος. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λογίους (περισσότερον λόγιοι παρὰ πολιτικοὶ) ὑπηρέτησαν ἐνεργῶς τὸν Ἀγῶνα, ὅπως ὁ Σπυρίδων Τρικούπης. "Αλλοι συμμετέσχον μόνον ψυχικῶς καὶ διὰ τῶν φιλολογικῶν των ἔργων, ὅπως ὁ Σολωμός. "Αλλοι, τέλος, ὅπως ὁ Ἀνδρέας Κάλβος, προσεπάθησαν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίας ἀλλὰ δὲν τὰ ἐκατάφεραν, δι' αὐτὸν ἐπέστρεψαν πάλιν εἰς τὰς φύδας των, ἀφοῦ δὲν ἦσαν χρήσιμοι στρατιωτικῶς.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὴν ἴστοριογραφίαν τοῦ Ἀγῶνος προσέφεραν μεγαλυτέρας ὑπηρεσίας οἱ ἀγράμματοι ἀπὸ τοὺς ἔγγραμμάτους. Βεβαίως ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος προσέφερεν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἐκδόσεως ἔργου σχετικοῦ μὲ τὸν Ἀγῶνα, ἀλλὰ τοῦτο ἀπὸ ἀπόψεως ἀξίας εἶναι ἀμφισβητήσιμον. 'Ο Τρικούπης ἔγραψεν ἴστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ αἱ προκαταλήψεις ὑπερίσχυσαν πολλάκις τῆς ἀληθείας. 'Απεναντίας ἀξιολογώτερα εἶναι τὰ Ἀπομνημονεύματα τὰ ὄποια ὑπηρέρευσεν ὁ Κολοκοτρώνης ἢ ἔγραψεν ὁ Ἰδιος ὁ Μακρυγιάννης μὲ τὸ χέρι του. Εἴς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ συντομία τοῦ Γέρου ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σαφήνειαν τοῦ λόγου τῶν γραμματικῶν του. 'Ο Μακρυγιάννης ὅμως κάνει, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ λογοτεχνίαν. Μολονότι δὲν γνωρίζουμεν ἀκόμη τὶ ἀκριβῶς ἔγραψεν ὁ Ἰδιος καὶ τὶ ὀφείλεται εἰς τὸν ἀνδότην τοῦ κειμένου του, φάνεται ὅτι ὁ ἀξιόλογος αὐτὸς μαχητὴς εἶχε τὰς ἵκανότητας τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἐκφράσεως ἀνεπιγμένας ἐξ ἴσου μὲ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὸ θάρρος.

'Επίσης μία σπουδαία πηγὴ διὰ τὸν Ἀγῶνα ὑπῆρξεν αὐτός, ὁ ἀσημος κατὰ τὰ ἄλλα, ἀγωνιστὴς Νικόλαος Κασομούλης. Οὐδ' αὐτὸς ἦτο πολυγράμματος, ἀπέβη ὅμως χρησιμώτατος διὰ τὴν γνῶσιν τῶν κατὰ τὸν Ἀγῶνα καὶ δὴ τῆς Βορείου Ἐλλάδος.

Πάντως, ἐκτὸς τῶν συγγραφέων Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἀγῶνος, οἱ ὄποιοι

ἀμέσως ἡ ἐμμέσως ἔδωσαν τὸ κείμενον τῶν ἐντυπώσεών των ἐκ τῶν γεγονότων ποὺ ἔζησαν, εἴτε ὑπαγορεύοντες εἰς λογίους εἴτε γράφοντες οἱ Ἰδιοί, ἐκατοντάδες ἀνωνύμων πλέον καὶ ἀγνώστων εἰς πολλοὺς γραφέων, γραμματέων καὶ ἀναφορογράφων, συνέταξαν ἐκατοντάδας τινὰς χιλιάδων ἐγγράφων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ μέχρι τῆς ὁργανώσεως τοῦ Κράτους ὑπὸ τοῦ Καποδίστρια. Αὐτοὶ ἐγένοντο ὄργανα τῆς βουλήσεως τῶν διοικουντῶν καὶ τῶν στρατηγούντων, τῶν ὅποιων διετύπων τὴν σκέψιν. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν προσέφερον τὴν ἴδιαν των ἀντίληψιν, σαφήνειαν καὶ ἀκριβολογίαν διὰ νὰ διατυπώσουν ὅσα διετάσσοντο νὰ γράψουν. Πολλάκις εἰς τὰ ὡς ἄνω ἵκανότητάς των πρέπει νὰ προσθέσωμεν πρωτοβουλίαν καὶ ἐνθουσιασμὸν ποὺ συνετέλουν πολὺ εἰς τὴν εὐόδωσιν τῶν ὑποθέσεων. "Οταν δὲ τὸ ἐκαλοῦσαν τὰ πράγματα, οἱ γραμματικοὶ ἀφηναν τὰ καλαμάρια καὶ ἔδιδαν τὸν λόγον εἰς τὶς πιστόλες. Μὲ τὰ ὅπλα ἡ ἱστορία γράφεται καλύτερα ἀπὸ ὅποικνδήποτε πέννων.

ΣΤ'. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ

Τὰ πρῶτα ἄρθρα αὐτῆς τῆς σειρᾶς ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου, δηλαδὴ εἰς τὸ πῶς ἔγινεν ἡ ἐτοιμασία τοῦ Ιεροῦ Ἀγῶνος ἀπὸ ἀπόφεως πνευματικῆς, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ στρατιωτικῆς. Ἀπὸ σήμερον θὰ ἐξετάσωμεν τί ἐσήμαχεν ἡ Ἐπαναστάσις καὶ κατὰ πρῶτον ὡς πολιτικὴ πρᾶξις. Κατόπιν θὰ ἐξετάσωμεν τὴν σημασίαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ ἄλλων πλευρῶν.

"Τῆρας πολιτικὴ πρᾶξις ἡ Ἐπαναστάσις; Βεβαίως. Διότι οἱ "Ελληνες δὶ' ὅλων των τῶν ἐκδηλώσεων, δὶ' ὅλων των τῶν ἐκπροσώπων, δὶ' ὅλων τῶν πολιτικῶν καὶ ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων τὰ ὅποια ἐσχηματίσθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν Στερεάν, τὰς νήσους καὶ ἀλλαχοῦ διεκόπησαν ὅτι ήθελον νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν δουλείαν τοῦ δυνάστου καὶ νὰ ζήσουν ἐλεύθεροι καὶ ἀκαταπίεστοι, μὴ ἀναγνωρίζοντες δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς των καὶ τῆς ἐλευθερίας των εἰς ἄλλον εἰμὴ τὸν νόμον. Αὐτὸ τὸ κήρυγμα τῆς ἐλευθερίας δὲν ἔγινεν ἀπλῶς εἰς πολιτικὰς συγκεντρώσεις ἡ εἰς διακηρύξεις πρὸς τοὺς ἐλευθέρους ἀνθρώπους, ἀλλ' ὑπεστηρίχθη διὰ στρατιωτικῶν ἔργων καὶ ἐποτίσθη μὲ τὸ αἷμα τῶν ἀγωνιστῶν. Εἶναι κατὰ ταῦτα πρᾶξις ὡλοκληρωμένη, ἔχουσα σκοπὸν ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐκκινεῖ, εἰς τὸν ὅποιον ἀποβλέπει καὶ εἰς τὸν ὅποιον συντείνει, τὴν ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῆς βαρβαρότητος καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου.

Εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν πρᾶξιν προέβησαν οἱ "Ελληνες διὰ νὰ ἐμφανισθοῦν ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης ὡς "Εθνος ἥνωμένον διὰ τῶν αὐτῶν πόθων καὶ ζῶν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Ἡ Ιερὰ Συμμαχία ἦτο βεβαίως δυσμενής πρὸς πᾶσαν τοιαύτην ἐξέλιξιν καὶ ἀντίθετος πρὸς πᾶσαν ἐξέγερσιν,

τοῦτο δὲ διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ἡ ταλαιπωρθεῖσα ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὸν Ναπολέοντα Εὐρώπη. Κατὰ ταῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔρῃ μὲ εὔμενὸς ὅμιλος, ν' ἀνεγθῇ καὶ μίαν ἐπαναστατικὴν κίνησιν ἢ ὅποια θ' ἀνετάρασσε τὴν Βαλκανικὴν καὶ θὰ ἔθετεν εἰς γενικῷτερον κίνδυνον τὴν εὐρωπαϊκὴν εἰρήνην. Αἱ συνήθεις ἀντιζηλίαι μεταξὺ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς (τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Αὐστρουγγαρίας δηλαδή), ἦτο δυνατὸν νὰ φέρουν εἰς αἰματηρὰς περιπλοκὰς ἐξ ἀφορμῆς οἰστρούποτε ἐπαναστατικῆς κινήσεως. 'Ως ἐκ τούτου ἔπρεπεν ἀφ' ἐγδός νὰ κρατῆται ἡ ὑποκινήσασα τὴν παγκόσμιον ἀναταραχὴν Γαλλίᾳ ἐν ἡσυχίᾳ; ἐξ ἄλλου δὲ νὰ ἴσορροποῦν τὰ συμφέροντα τῶν τριῶν Μεγάλων καὶ ν' ἀπαγορεύεται οἰαδήποτε ἀναταραχὴν δυναμένη νὰ μεταβάλῃ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου. 'Εὰν ἡ ἀναταραχὴ αὕτη συνέπιπτεν εἰς τὰ ὅρια τοῦ ἀπεράντου κράτους τοῦ Μεγάλου Αὐθέντου, τοῦ Σουλτάνου, ὁ ὅποιος ἐδύναστευε πλῆθος χριστιανικῶν λαῶν, τοῦτο δὲν εἶχε σημασίαν. 'Η Εὐρώπη ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἡσυχος καὶ οἱ λαοὶ ἔπρεπε νὰ ἀναστείλουν τὰς διαθέσεις τῶν πρὸς ἔθνικὴν ἀποκατάστασιν. Αὕτη εἶναι εἰς ἀπλᾶ λόγια ἡ θέσις τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, τὴν ὅποιαν δὲν ὀδήγηει, ὡς κακῶς θὰ ἐνόμιζε τις, οἰστρούποτε μισελληνισμός, ἢ κακὴ διάθεσις κατὰ τοῦ ἔθνους ήμῶν.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραγνωρίσωμεν, ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν ἦτο πολιτικῶς κατατοπισμένη περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Γένους ήμῶν καὶ ὅτι ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς συναπέθανε μετὰ τοῦ Πολυβίου τοῦ Μεγαπολίτου ἦτο ἐπιχρατεστέρα ἀπὸ τὴν προπαγάνδαν τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν δλίγων φωτισμένων φιλελλήνων ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔζη. "Ἐβλεπον βεβαίως οἱ Εὐρωπαῖοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν δλίγους" Ἑλληνας ἡ πολλοὺς ἀν θέλετε, διμιοῦντας νέα ἑλληνικά, ἐμπορευομένους, ταξιδεύοντας. Τοὺς ἔβλεπον περισσότερον ὡς χριστιανούς ὑποδούλους τῶν μουσουλμάνων παρὰ ὡς ἐνσαρκωτὰς τοῦ ἀρχαίου ἰδεώδους, μέσῳ τοῦ ὅποιου καὶ μόνον ἐκεῖνοι ἐγνώριζον τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν. Μεταξὺ λοιπὸν τῆς σκοπιμότητος τῆς ἡσυχίας, τὴν ὅποιαν ἔθεσπισεν ἡ Ἱερὰ Συμμαχία, συσταθεῖσα μεταξὺ ἐνὸς καθολικοῦ, ἐνὸς προτεστάντου καὶ ἐνὸς ὁρθοδόξου ἡγεμόνος, καὶ ἐκεῖθεν μεταξὺ τῆς ἀγνοίας περὶ τοῦ τὸν ἀκριβῶς ἡσαν οἱ σύγχρονοι τῶν Γραικοί, ἐκυμάνθη ἡ τύχη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ αἱ κυβερνήσεις τῶν ἔλεγον ὅτι τὸν κόσμον συνέφερεν ἡ ἡσυχία, ἔστω καὶ ἐν αὕτη ἐπροστάτευε τὰ συμφέροντα τοῦ Σουλτάνου. Οἱ λαοὶ δὲν ἐγνώριζον τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ μόνον ὁ διαμορφωθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ Φιλελληνισμὸς ἡδυνήθη νὰ τοὺς διαφωτίσῃ.

Οἱ Ἑλληνες ἐξεγερθέντες κατὰ τοῦ δυνάστου δὲν ἔζητησαν δικαιώματα ἀπλῶς ζωῆς, ἢ παραχώρησιν ἐλευθεροτυπίας ἢ τῶν δικαιωμάτων τοῦ συνέρχεσθαι, συνεταιρίζεσθαι, ἢ δικαστικὴν ὀργάνωσιν ἢ αὐτονομίαν τινά, δὲν ἔζητησαν δηλαδὴ καμμίαν βελτίωσιν τῆς θέσεώς των ὑπὸ τύπου μέσης λύσεως. 'Ἐν ὀνόματι τῆς Ἀγίας Τριάδος, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς δυνάμεως

τῶν ὅπλων ἐζήτησαν τὸ δίκαιον τῶν ὡς ἐλευθέρων ἀνθρώπων τῶν ὅποιων κατεπατεῖτο ἢ προσωπικότης. Ἐζήτησαν ἐλευθερίαν ἀπόλυτον καὶ ὅχι μόνον διὰ τὸν ἔαυτόν τους. Πᾶς ἄνθρωπος, ὅρίζουν τὰ συντάγματα τὰ ὅποια ἐψήφιζον, πατῶν τὸ ἐλεύθερον ἐλληνικὸν ἔδαφος καθίστατο αὐτομάτως ἐλεύθερος. Ἐπομένως δὲν ἐζήτησαν νὰ περιέλθουν οἱ ἕδιοι εἰς κατάστασιν κυρίαρχον διὰ νὰ ἐπιβάλουν εἰς τοὺς ἄλλους κατάστασιν δουλείας, ἀλλ' ἐθέσπιζον τὸ ἱερὸν δικαίωμα, τὸ ἀπὸ Θεοῦ εἰς ἔκαστον ἄνθρωπον διαφυλαχθὲν, νὰ ἔχῃ ἀπαραβίαστον προσωπικότητα.

Ἄφοῦ συνεκλήθησαν διάφορα τοπικὰ σώματα, τὰ ὅποια προέβησαν εἰς διακηρύξεις ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, τὴν 19ην Ιανουαρίου 1822 συνῆλθεν ἐν "Ἀργει τῆς Πελοποννήσου ἢ πρώτη Ἐθνικὴ τῶν Ἐλλήνων Συνέλευσις. Αὕτη οὐ μόνον διεκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἐλλάδος, ἀλλ' ἐξέλεξε καὶ κεντρικὴν ἐπαναστατικὴν Συνέλευσιν. Οὕτω τὸ κράτος ἤρχισε διοργανούμενον πολιτικῶς καὶ οἱ ἐπαναστάται ἀναγνωρίζοντες μίαν ἐνιαίαν ἀρχὴν ἢ ὅποια διεχειρίζετο τὰ τοῦ στρατοῦ, τοῦ στόλου, τῆς δικαιοσύνης, τῆς διοικήσεως, τὰς ἔξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις. Ἀστυνομία ἴδρυθη, οἱ φόροι εἰσεπράττοντο, δάνεια συνήπτοντο, στρατολογία ἐγένετο, διαχείρισις τῶν δημοσίων ἐσόδων ἀκόμη καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις καὶ ἡ παιδεία καὶ ἡ γεωργία, καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόνοια καὶ ἡ ὑγεία ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν φροντίδα καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ κράτους. Παρακλήλως ἐξεδόθησαν βιβλία καὶ ἐφημερίδες καὶ οἱ "Ἐλληνες, ἐνῷ ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεώς των, ἔχωρίσθησαν εἰς πολιτικὰς παρατάξεις, δεῖγμα καὶ τοῦτο τῆς ἐλεύθερας ἀντιλήψεως τὴν ὅποιαν εἶχον περὶ τοῦ δημοσίου βίου.

Χαρακτηριστικὸν τῶρα εἶναι ὅτι; οἱ ὡς Ρωμιοὶ ἢ Χριστιανοὶ ἀπλῶς ἢ Γραιιοὶ γνωριζόμενοι "Ἐλληνες, ἐπανέφερον τὸ ἀρχαῖον ἐθνικόν των ὄνομα καὶ ἐκάλεσαν ἔαυτοὺς "Ἐλληνας καὶ μόνον "Ἐλληνας. Δὲν εἶναι πλέον οἱ Ρωμιοί, ὅπως ἐκάλει αὐτοὺς ὁ κατακτητής, ὅπως ἐκαλοῦντο ἀνὰ τὴν ἀχανῆ "Οθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, οὐδὲ ἀπλῶς Χριστιανοὶ ὅπως τοὺς ἔβλεπον οἱ Εὐρωπαῖοι. Ἡ ἴδιότης τοῦ Χριστιανισμοῦ συμπαροματεῖ, ἀλλὰ δὲν δηλοῖ ἀκριβῶς τὸν "Ἐλληνα, διότι χριστιανοὶ ἦσαν καὶ τόσοι ἄλλοι βαλκάνιοι, οἱ ὅποιοι εἴτε ἡγνόησαν εἴτε ἐπρόδωσαν τὸν Ἀγῶνα μας. Οὕτω τοὺς ἀρέσει ἡ ἐπίκλησις Γραιιοί. Καὶ αὐτὸς ἦτο ὄνομα Εὐρωπαῖον, συνδεδεμένον μὲ τὴν πτῶσιν τῶν ἀρχαίων Ἐλλήνων καὶ τὴν γνωριμίαν των ὡς ὑποδούλων ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. "Ἐλληνας καλοῦν ἔαυτοὺς οἱ Ἐπαναστάται, «ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένους τῶν Ἐλλήνων τὰ ἱερὰ» τοὺς βλέπει ὁ Ἐθνικός μας Ποιητής. Ξυπνοῦν οἱ ἀρχαῖοι φύσγγοι, καὶ ὁ Γέρος τοῦ Μοριά ὅταν θυμοσοφῇ διὰ τὰς ἀταξίας τῶν παλληκαριῶν του κουνεῖ τὸ κεφάλι του καὶ λέγει «"Ἐλληνές μου, "Ἐλληνές μου».

Τέλος θὰ ὑπομνήσω ἐδῶ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ εἰς δυσχερεῖς δὲν αὐτὴν περιστάσεις, ἐπροτάθη ὅπως τὸ νεοπαγές κράτος

ὑποταχθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν μιᾶς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Αὐτὸς ὁ Κοραῆς συνέστησε νὰ ζητηθῇ ἡ προστασία τῆς Γαλλίας. “Αν ἐγίνετο τοῦτο, ὅτι ἐδεχόμεθα νὰ προστατεύθωμεν ἀπὸ τοὺς Βρεττανοὺς ἢ τοὺς Ρώσους, ἢ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς ὁπίας ὁ λαὸς ἐπανεστάτησε, θὰ εἶχε χαθῆ. Εἶναι πρὸς τιμὴν τῶν πατέρων μας ὅτι ἀπέφυγον τοιούτου εἴδους πειρασμὸν καὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὴν θεμελίωσιν μιᾶς πρᾶξεως: ’Ελευθερίας καὶ ’Ανεξαρτησίας.

Ζ'. Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΣΙΑ

‘Η ἔναρξις τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 21 δὲν ἦτο παράτολμος μόνον διὰ τὸ ἀπαρακεύαστον πολεμικῶς καὶ διὰ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ μιᾶς κραταιᾶς αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ὀλίγων ἐπαναστατῶν. Καὶ ὅποι μιᾶς ἄλλης πλευρᾶς ἦτο ἔξισον πρᾶξις ἀσυλλόγιστος, ὅπως ὅλαι αἱ μεγάλαι τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἐπιτεύξεις, αἱ ὅποιαι δὲν στηρίζονται εἰς ψυχροὺς ὑπολογισμούς. Δηλαδὴ ἡ ’Ἐπανάστασις δὲν εἶχεν οἰκονομικὴν βάσιν σταθεράν, ἐνῷ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διεξαχθῇ χωρὶς οἰκονομικὰ μέσα. Πόλεμος θὰ εἴπῃ βέβαια πολεμοφόδια, ἐπικελητεία, διοίκησις, στρατός, πρόσφυγες, μεταφορά, ἐκστρατεῖαι. Καὶ ὅλ' αὐτὰ θέλουν χρήματα καὶ μεγάλα ὄντικά μέσα, καὶ ποὺ θὰ τὰ εὔρισκαν αὐτὰ οἱ Ἐλληνες ποὺ ἐσήκωσαν τὸ κεφάλι τὸν Μάρτιον τοῦ 21; Αὐτοὶ Ἐλευθερίαν ἐδίψουσαν καὶ πρὸς αὐτὴν ἀπέβλεπον, ὅλλ' οἰκονομικῶς πᾶς θὰ κατώρθωναν νὰ διατηρηθοῦν ἐπὶ μίαν δεκαετίαν; Τοιοῦτο πρόβλημα βεβαίως οὐδεὶς ἐπρογραμμάτισε, καὶ ὅρθως.

Εἰς τὴν γενικὴν συνείδησιν ἦτο φανερόν, ὅτι αἱ περιουσίαι τῶν μουσουλμάνων κατακτητῶν θὰ περιήρχοντο εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, καὶ μαζὶ μὲ τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ κινητὰ πράγματα. Θέλετε ὅπλα; ἔχει ὁ ἀγᾶς. Σκοτώσετέ τον νὰ τοῦ τὰ πάρετε. Αὐτὸς ἔχει κρυμμένους τοὺς θησαυροὺς τῆς ἀδικίας, χρυσάφι, εἰσοδήματα, ὅπλισμόν, ροῦχα κλπ. “Οταν ἀλωθῇ μία πόλις, ἔνα φρούριον, ὅλα θὰ εἶναι δικά μας. Καὶ μὲ ὑπερηφάνειαν θὰ φέρωμεν τὰ ὅπλα τοῦ ἔχθροῦ ποὺ συνετρίψαμεν χθές. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεία πολέμου. Καὶ κάποτε ἡ λεία εἶναι καὶ θαλασσία, ὀλόκληρα καράβια ποὺ ἐταξίδευον διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἔχθροῦ καὶ τὰ ὅποια συνελαμβάνοντο ἀπὸ τὸν Ἐλληνικὸν ἐπαναστατικὸν στόλον.

‘Εδῶ τώρα εἶναι ἀξιον η παρατηρήσεως ὅτι τὰ μεγάλα τουρκικὰ κτήματα (τσιφλίκια) δὲν κατελήφθησαν ἀπὸ ίδιωτας, οἱ ὅποιοι νὰ τὰ ἐκμεταλλευθοῦν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος ἢ ἀπλῶς νὰ τὰ ρημάξουν. Διότι ἡ καταστροφὴ θὰ ἦτο πολὺ εὔκολος καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ εἰσόδημα. ’Εθεωράθησαν λοιπὸν ἔξι ἀρχῆς ἔθνικὰ κτήματα καὶ τὰ εἰσοδήματά των εἰσήρχοντο εἰς τὸν ὑποτυπώδη προϋπολογισμὸν τοῦ ἐπαναστατικοῦ κράτους. Δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, δι' ἔξαγωγῆς ἐλαίου π.χ. κρησ-

μου εἰς τὴν σαπωνόποιεῖν τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἵτο δυνατὸν οἱ ἐπαναστάται νὰ προιμηθεύσουν πυρίτιδα καὶ ὅπλα.

Ἄλλὰ καὶ ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀγῶνος. Πρέπει νὰ τὸν διακρίνωμεν εἰς τρεῖς κατηγορίας: Λι ἐκκλησιαστικὴ περιουσία τῶν πολυαριθμῶν τότε ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα μοναστηρίων, εἰς τὰ ὄποια εἶχον δωρηθῆ πολλὰ κτήματα καὶ εἰς τὰ ὄποια ὁ προσωπικὸς μόχθος τῶν καλογήρων εἶχεν αὐξήσει καὶ τὰς περιουσίας καὶ τὰ εἰσοδήματα. "Οταν ἐτελείωσεν ἡ Ἐπανάστασις ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτὴ περιουσία εύρεθη κατεστραμμένης διότι καὶ τὰ ἱερὰ καθιδρύματα πολλάκις κατεπατήθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, καὶ εἴδον τοὺς ἀνθρώπους των ἀραιωθέντας, ἐδαπανήθησαν δὲ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῶν ἐνδεῶν χριστιανῶν. Πολλάκις ἀφρεθήσαν καὶ αὐτὰ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ ἀφιερώματα τῶν ναῶν διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν χρημάτων χάριν μιᾶς ἐκστρατείας. Καθὼς ἐλέγθη καὶ ἀλλοτε, τὸ πνεῦμα τῶν μοναχῶν ἵτο ἔξισον φιλελεύθερον μὲ τὸ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν.

Μία δευτέρᾳ κατηγορίᾳ ἥσαν αἱ ναυτικαὶ νῆσοι αἱ ὄποιαι εἶχον πλουτήσει μὲ τὸ διεξαγόμενον ἐμπόριον καὶ τὰς μεταφοράς. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὅψιν ὅτι ἡ σημειωνὴ ἀτομικιστικὴ ἀντίληψις τοῦ ἐφοπλιστοῦ δὲν ταιριάζει μὲ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτι ἡ σύμπραξις ἰδιοκτήτου καὶ ναυτῶν εἶχε τὴν μορφὴν οἰκογενειακῆς κοινοπραξίας, ἡ κοινότης δέ, δηλαδὴ ἡ νῆσος ὁλόκληρος, ἀπεφάσιζεν ἀπὸ κοινοῦ περὶ τοῦ πρακτέου. Τοῦτο ἔγγει π.χ. πῶς ὁ ὑδραύλος στόλος, ἰδιωτικὸς κατὰ βάσιν, ἀπέβη ὁ ἐπίσημος, ὁ κρατικὸς στόλος τῆς Ἐπαναστάσεως. 'Αλλ' ἡ συμμετοχὴ τῶν ναυτῶν καὶ τῶν κυβερνητῶν εἰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις παρεκάλευε τὸ τακτικὸν ἐμπόριον καὶ τὰς ναυλώσεις, ἐπομένως κατέστρεψε τὸν πλοῦτον τῶν νησιωτῶν. "Οταν δὲ ὁ στόλος ἔξωπλιζετο ἔπρεπε τὸ κοινὸν *κοινὸν* *κοινὸν* *κοινὸν* *κοινὸν* *κοινὸν*—νὰ καταβάλλουν τὰς δαπάνας. "Ετσι ἐρμηνεύεται πῶς οἱ Τομπάζηδες εἰσῆλθον πλούσιοι εἰς τὸν Ἀγῶνα καὶ ἔξηλθον κατὰ τὴν λῆξιν αὐτοῦ πτωχοί.

"Η τρίτη κατηγορία εἶναι τῶν γαιοκτημόνων, τῶν τε μεγάλων καὶ τῶν ὑπωσδήποτε ἀποζώντων ἀπὸ τὰ γεωργικά των εἰσοδήματα. Ἡσαν δὲ ἀρκετοὶ ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν, οἱ ἔχοντες συμφέρον νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ συγχία καὶ γαλήνη πολιτικῆ, διὰ νὰ δύνανται νὰ καλλιεργοῦν τὰς περιουσίας των καὶ νὰ διαθέτουν τὰ εἰσοδήματά των. Εύνόητον εἶναι ὅτι τὰ τρόφιμα ὀντατιμῶνται κατὰ τὰς πολεμικὰς περιστάσεις, ὅλλα τῆς τοιαύτης ὀντατιμήσεως δὲν ὀφελοῦνται οἱ γεωργοὶ καὶ κτηματίαι τῶν ὄποιων διαταράσσεται ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ εργητικὴ καλλιέργεια. Κατεστράφησαν ἐπομένως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτήτας καὶ γενικῶς ὑπέφερον ὅλοι λόγῳ τῶν συνθηκῶν. "Άλλοι ἐγκατέλειψαν τὰς ἐργασίας των χάριν τῶν ὅπλων καὶ γενικῶς εἴδον τὰς περιουσίας των ἐρημουμένας κατὰ τὰς εἰσβολάς, καὶ πολλάκις τοὺς ἔσωτούς των ἔξισουμένους πρὸς τοὺς πρὸς ἀστέγους καὶ ρακενδύτους κολλήγους των.

Αύτὰ τὰ τρία παραδείγματα δὲν εἶναι μόνα. Διότι θὰ ξέρουμεν νὰ σταματήσωμεν εἰς κάθε κατηγορίαν Ἑλλήνων καὶ νὰ έρευνήσωμεν τὸ τὸ συνεισέφερον.

Θὰ έρωτήσῃ τώρα τις, δὲν ύπηρχαν ἀλλοι πόροι; Βεβαίως ύπηρξαν, τὰ δάκνεια, αἱ εἰσφοραὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ, αἱ τῶν φιλελλήνων καὶ αἱ παράνομοι λεῖαι τῆς θαλάσσης. Τπὸ ἀπεγκύθεστάτους καὶ αὐτόγρημα ληστρικοὺς ὅρους ἐδανείσθησαν αἱ ἐπαναστατικαὶ κυβερνήσεις ἀπὸ τὸ ἔξωτερικόν, καὶ τὰ χρήματα τῶν δανείων ἐγένοντο ἀφορμὴ ἔσωτερικῶν διαμαχῶν καὶ ἐπιδρομῶν ἀκόμη.

Ως πρὸς τὰς συνεισφορὰς τῶν φιλελληνικῶν κομιτάτων τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ αὐταὶ ξαναἀξιόλογοι, εἴτε συνίσταντο ἐκ τροφίμων εἴτε ἐκ πολεμοφόδίων, φαρμάκων, ἐνδυμάτων καὶ παντοίᾳς ἀλληγ. περιιδάλψεως. Τέλος ύπηρξαν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὄποιας αἱ νηοψίαι τὰς ὄποιας ἐνήργουν οἱ ναυτικοὶ μας ἐστράφησαν κατὰ εὐρωπαϊκῶν πλοίων καὶ ύπερέβησαν τὰ διεθνῆ νόμιμα, ἀκριβῶς διὰ νὰ περιέλθῃ εἰς αὐτοὺς τὸ πολύτιμον φορτίον τοῦ πλοίου τὴν πορείαν τοῦ ὄποιου ξῆλεγχον. Τοῦτο ἴδιᾳ ἐγίνετο κατὰ τρόπον ληστρικὸν εἰς τὴν Γραμπούσαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, καὶ μολονότι ὡς πρᾶξις ἀπεδοκιμάσθη καὶ ἀπὸ τὸν Καποδίστριαν, ἐν τούτοις συνετήρησε τὸν Ἀγῶνα τῆς μεγαλονήσου, μὴ δυνάμενον ἀλλως νὰ στηριχθῇ οἰκονομικῶς.

Καὶ μία λεπτομέρεια: Ἐπειδὴ ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς ξέρει οὐχὶ τακτικὸς ἀλλὰ στρατολογικούμενος μισθοφορικῶς, οἱ καπετανέοι οἱ λαμβάνοντες τὴν ἀδειαν τῆς στρατολογίας κατέβαλλον τοὺς μισθοὺς (δηλαδὴ τὸ σιτηρέσιον) τῶν ἀνδρῶν των ἐξ ἴδιων, ἔναντι ὅμολόγων τὰ ὄποια τοὺς παρεγώρει ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις. Καὶ μερικοὶ μὲν ἐξ αὐτῶν ἐξεμεταλλεύμησαν τὴν ύπόθεσιν, οἱ περισσότεροι ὅμως ἔμειναν μὲ τὰ ὅμολογα εἰς τὰ χέρια καὶ, φυσικά, τὴν τιμὴν ὅτι ἐξάδευσαν τὰ χρήματά των διὰ νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς.

Η'. ΤΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ ΠΡΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ

‘Ο ρόλος τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἑθνικήν μας ζωὴν ύπηρξε μέγας καὶ ποικίλος εἰς τὸν ροῦν τῆς Ιστορίας μας. Ἰδιαιτέρων δ’ ὅλως σημασίαν ἔσχεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν ἑθνικήν μας ζωὴν. Τοῦτο δφείλεται εἰς πολλοὺς παράγοντας: Εἰς τὰς προσωπικότητας, αἱ ὄποιαὶ ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ Θρόνου τούτου τῆς Οἰκουμένης. Εἰς τὴν ἀκτινοβολίαν, τὴν ὄποιαν ἥσκει ἡθικῶς καὶ πνευματικῶς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὄποιαν ἐπὶ δύο περίπου χιλιετήριδας χρησιμοποιεῖ. Εἰς τὴν ύποστριξιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τὴν ὄποιαν παρέσχε πάντοτε καὶ, προκειμένου περὶ τῆς δουλείας, εἰς τὴν πνευματικήν του ἰδιότητα τῆς περὶ ἔκατὸ συγκεντρώσεως τῶν δυνάμεων τοῦ Γένους.

Διὰ τοῦτο ὁ Οἰκουμενικὸς Θρόνος ὡς θεσμὸς ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὴν ἐκκλησιαστικήν του σημασίαν καὶ προσήγγιζε καὶ, κάποτε ἰσοφάριζε καὶ ὑπερέβαλε τὴν δύναμιν καὶ τῆς Αὐλῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Βασιλέως. Τοῦτο ἔξηρτάτο ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Πατριάρχου καὶ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τὸ ὄποιον ἦστιν ὅτε ἔβλεπεν ἐπὶ τῆς ἔξουσίας ἀδυνάτους καὶ ἀνισχύρους πολιτικοὺς ἄρχοντας. Τότε ἡ Ἐκκλησία ἀνεπλήρωσε τὰ ἐλλείποντα, διὰ τῆς προβολῆς τῆς γνώσεως καὶ τῆς σωφροσύνης τοῦ προκαθημένου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Ἐν προκειμένῳ πρέπει ἀκόμη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι καὶ ἀπόντας ἴσχυροὺς Βασιλεῖς ἀνεπλήρωσαν οὐσιαστικῶς οἱ Πατριάρχαι. Οὕτω τὸν Μέγαν Ἡράκλειον ἐκστρατεύοντα, ἀντικατέστησε εἰς τὴν ἥγεσίαν τῆς πόλεως ὁ Πατριάρχης Σέργιος, διὰ τοῦ σθένους τοῦ ὄποιου καὶ διὰ τῆς ἐμψυχώσεως ἀπεκρούσθησαν οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀβαροί καὶ ἐσώθη ἡ πολιορκηθεῖσα βασιλεύουσα (626 μ.Χ.).

Αἱ προσωπικότητες, αἱ ὄποιαι ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ὑπῆρξαν πολλαῖ. Ἀπὸ αὐτὰς ἀναφέρω τοὺς μεγάλους λογίους Χρυσόστομον καὶ Φώτιον, τοὺς πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς συγχρόνως Μηχαὴλ Κηρουλάριον, τὸν Σέργιον, τὸν Νικόλαον Μυστικόν, τὸν Ταράσιον, τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τὸν Κύριλλον Λούκαριν. "Ανδρες διαφόρων αἰώνων, διαφόρων ψυχοσυνθέσεων, διαφόρου πολιτικότητος καὶ δράσεως.

"Οἱ εἰρός Χρυσόστομος φλοιογερὸς ρήτωρ, ἀσκητὴς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς ὄποιας ἐμάχετο, ἀντιμετώπισε καὶ τὴν Αὐλὴν αὐτήν, διὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὰς ἀπόψεις του. Ἀπέθανεν ἐξόριστος, ἀλλ' ἀφῆκε μνήμην ἀγαθὴν καὶ σεβαστὴν εἰς δόλους τοὺς αἰῶνας. 'Ως πρὸς τὸ φιλολογικὸν του ἔργον, εἴπον καὶ ἀλλοτε ὅτι εἶναι παράλληλον πρὸς τὸ τοῦ Δημοσθένους, ἀλλὰ ἐπέδρασε πολὺ ἐπωφελέστερον ἀπὸ ὅτι ἡ κατὰ τοῦ Φιλίππου πολεμικὴ τοῦ Ἀθηναίου ρήτορος.

"Ο Φώτιος εἶναι ἀλλού εἴδους προσωπικότης. Δὲν εἶναι καλόγηρος αὐτὸς καὶ ἀσκητὴς, εἶναι ἀνθρωπὸς τῆς Αὐλῆς, τοῦ σχολείου καὶ τοῦ σπουδαστηρίου. Οὐδέποτε διενοήθη νὰ σταδιοδρομήσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔως ὅτου ἡ ἀνάγκη ν ἀντικατασταθῇ ὁ βασιλικὸς πρῆγκιψ πατριάρχης Ἰγνάτιος, ἔφερε τὸν πρωτοσπαθάριον Φώτιον ἐντὸς μιᾶς ἐβδομάδος ἀπὸ τὰ βιβλία του, τοὺς σπανίους κώδικας του καὶ τὴν ἐθιμοτυπίαν τοῦ ιεροῦ Παλατίου, εἰς τὸν Θρόνον τῆς Ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Καὶ τὸν Θρόνον αὐτὸν τὸν ἐκλέισεν, ὑποστηρίζων τὰ δίκαια τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ συγχρόνως τὰ συμφέροντα τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Προστάτης τῶν Γραμμάτων, μελετητὴς τῶν κλασσικῶν συγγραφέων, δεινὸς ρήτωρ ὁ ἔδιος, ἀριστοτέχνης ἐπιστολογράφος, ἀπαράμιλλος διὰ τὴν χάριν ἀττικιστής, διπλωμάτης, νομικός, διδάσκαλος, συγγραφεύς, θεολόγος καὶ δογματικός, ὁ Φώτιος εἶναι ὁ ἔδιος μία ἐποχὴ καὶ μία δόξα τοῦ Βυζαντίου. Κάτι ἀντίστοιχον πρὸς τὸν Φώτιον δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τις εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, ἐὰν θὰ ἥθελε νὰ τὸν παρο-

μοιάση μὲ ἀρχαῖον σοφόν. Καὶ διὰ τοὺς χρόνους μᾶς θὰ ἦτο πολὺ παρακεκινθυνευμένον νὰ παρομοιάσωμεν πρὸς τὸν Φώτιον οἰονδήποτε τῶν μεγάλων διπλωματῶν—παπῶν. Διότι οὐδεὶς συγκεντρώνει τοῦ Φωτίου τὰ προσόντα.

‘Ο Μιχαὴλ Κηρουλάριος δὲν εἶναι οὐδὲ ἀσκητὴς οὐδὲ σοφός, εἶναι πείσμων καὶ «δύναμικός», ως θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Εἰς αὐτὸν ὁ φείλομεν τὸ ὄριστικὸν σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ πιθανὸν νὰ μὴ εἶναι διὰ τοῦτο συμπαθής εἰς τὴν Ἰστορίαν. Μία περίφημος φράσις του ὅμως διὰ τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου «έω σὲ ἔκτισα, φοῦρνε! ἐώ θὰ σὲ χαλάσω» (ἐγὼ σ' ἔκτισα φοῦρνε, ἐγὼ θὰ σὲ χαλάσω· δηλαδὴ ἐγὼ σ' ἔκαμα, ἐγὼ θὰ σὲ ἐκθρονίσω), δεικνύει πόσην δύναμιν καὶ βουλητικὴν ἐνέργειαν ἔκλεινεν ἐντός του αὐτὸς ὁ Ἱεράρχης. Καὶ πῶς δὲν ἐδίστασε νὰ ὄριστικοποιήσῃ τὸ σχίσμα.

‘Ο Σχολάριος μᾶς ἀπηγόλησεν ἐπανειλημμένως εἰς ἄλλας εὐκαιρίας. “Ἄλλου καιροῦ ἀνθρωπος, σοφός, δικαστής, αὐτοδίδακτος, λατινομαθής, ἀφῆκε τὴν Αὔλην καὶ τὰ δικαστήρια διὰ νὰ ἐνδυθῇ τὸ μοναχικὸν τριβώνιον. Τοῦτο ἔπραξεν ἐννοήσας ἐγκαίρως τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν θὰ εἶχεν ἡ Ὁρθόδοξος ‘Εκκλησία εἰς τὴν ζωὴν τοῦ μέλλοντος ἐπὶ αἰῶνας νὰ δουλεύσῃ Ἑλληνικοῦ ‘Εθνους. ‘Ως πρῶτος Πατριάρχης μετὰ τὴν ἀλωσιν ἐξησφάλισε τὰ προνόμια ἀπὸ τὸν Μωάμεθ Β’, τὸν Πορθητὴν τῆς Πόλεως, τὸν προστατεύσαντα τὴν θρησκείαν τοῦ Γένους τῶν Ρωμαίων. ‘Ο Σχολάριος κατέστη οὕτως ὁ πρῶτος μέγας πολιτικὸς ἀνὴρ τῆς ὑποτεταγμένης Ἑλλάδος.

Τὸ ἀντίστοιχόν του εὑρίσκει τις μετὰ δύο σχεδὸν αἰῶνας εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κρητὸς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, τοῦ μεγαλύτερου νεοέλληνος πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ συνάμα σπουδαιοτέρου ἵερομάρτυρος τῆς Τουρκοκρατίας. ‘Ο Λούκαρις ἔζησεν εἰς ἐποχὴν καθ’ ἥν οἱ Ὁθωμανοὶ ἤσαν πλέον πανίσχυροι καὶ ἤδιαφόρουν διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν συνενόησιν της, πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν (πρᾶγμα ποὺ προηγουμένως ἐνδιέφερε πολὺ τὸν Μωάμεθ τὸν Πορθητήν). ‘Ο Λούκαρις εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ τῶν Ἰησουτῶν καὶ κατὰ τῶν Τούρκων συγχρόνως, κατεβιβάσθη δὲ ἔξαντας τοῦ Θρόνου, διὰ νὰ τὸν πνίξουν τὸ 1638 τὸν Ιούλιον εἰς τὸν Βόσπορον. ‘Η δρᾶσις του ἐπεξετάθη μέχρι τῆς Πολωνίας. ‘Η φιλία του μὲ τοὺς Προτεστάντας καὶ πρεσβευτὰς καὶ λογίους τοῦ ἐπέτρεψε ν’ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἀντιπάλους του. ‘Αν μνημονεύσωμεν μόνον, ὅτι διὰ τοῦ Μαξίμου τοῦ Καλλιπόλιτοῦ μετέφρασε τὴν Ἀγίαν Γραφήν, διὰ νὰ τὴν καταστήσῃ προσιτήν εἰς τοὺς πιστούς· ἀν ἐνθυμηθῶμεν, ἐπίσης, ὅτι ἔδρυσε τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον ἐν Κωνσταντινούπολει, διὰ τοῦ Κεφαλλῆνος Νικοδήμου Μεταξᾶ, θὰ λάβωμεν μικρὸν μόνον ἴδεαν τῶν μεγάλων του ἐγχειρημάτων.

Πέραν ὅμως τῆς ὑπάρξεως πολλῶν δεκάδων πατριαρχῶν λογίων, πολιτικῶν, μαρτύρων καὶ προστατῶν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς παιδείας, ἰδρυτῶν σχολείων, μοναστηρίων, φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, χορηγῶν βιβλίων καὶ λεξικῶν, ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν κλπ. ὁ φείλομεν νὰ ἔξαρωμεν τὴν σημασίαν,

τὴν ὄποιαν εἶχε καὶ ἔχει τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Εἰς ἐν Κράτος, τὸ ὄποιον ἐλέγετο Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, εἰς τὸ ὄποιον ἐπὶ αἰώνας τὰ ἔγγραφα, οἱ νόμοι καὶ τὰ νομίσματα ἐγράφοντο καὶ ἐπεγράφοντο λατινιστί, οὐδέποτε ἡ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποίησεν ἄλλην γλῶσσαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικήν. "Ολοι οἱ Πατριάρχαι, οἱ ἀνελθόντες ἐπὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου δὲν ἦσαν "Ἐλληνες, ἀλλ' ἀπαξάπαντες ὡμίλησαν καὶ ἔγραψαν (οὐδὲ τῶν Βουλγάρων ἔξαιρουμένων) τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν γλῶσσαν τῶν 'Αγίων Γραφῶν, τῆς ὑμνογραφίας καὶ τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας μας Πατέρων.

Τέλος, ως δεσμὸς συνοχῆς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὑπῆρξε σωτήριον διὰ τὸ Γένος. Διότι, ἐνῷ εὑρέθημεν ὑπόδουλοι καὶ δὲν εἴχομεν τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἐκπροσωπήσεως, ὁ Πατριάρχης ἦτο διὰ τὸ "Ἐθνος" ὁ ἐκπρόσωπός του καὶ ὁ κηδεμών του συνάμα, ὁ Ἐθνάρχης του. Τοῦτο ἐννοεῖται σύμερον τὶ σημαίνει, παραδειγματιζόμενοι ἀπὸ τὸν ρόλον τῆς ἐν Κύπρῳ Ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἐκεῖ Ἀρχιεπισκόπου—Ἐθνάρχου. Βεβαίως τὴν τοιαύτην προνομίαν καὶ εὐθύνην ἐπλήρωσαν ὁ Παρθένιος ὁ Γ', ὁ Κύριλλος ὁ Λούκαρις καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ε' διὰ τῆς ζωῆς των. Ἀλλὰ τὸ "Ἐθνος" ἐπέζησεν, ἡ Ἐλλὰς ἥκεινθεράθη καὶ σύσσωμος τιμᾶς καὶ σέβεται τὸν ιερὸν καὶ πανσεβάσμιον θεσμὸν τοῦ αἰωνοβίου θρόνου, εἰς τὸν ὄποιον πρῶτος ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας ἐκάθισεν, τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῆς Νέας Ρώμης.

Θ'. ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΑΠΟΣΤΟΛΗ

Εἰς τὴν ἑτοιμασίαν τῆς ἀναστάσεως τοῦ "Ἐθνους" σημαντικώτατον ρόλον διεδραμάτισαν οἱ ἀπλοὶ ἀνθρώποι, οἱ ὄποιοι ἐκινήθησαν μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀγωγῆς, διὰ νὰ διδάξουν τὸν λαόν, νὰ τὸν συγκρατήσουν ἡθικῶς καὶ νὰ τὸν τρέψουν πρὸς τὴν παιδείαν. Βεβαίως δὲν ἀπέβλεψαν τόσον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κατάρτισιν καὶ τὴν περὶ τὰς θεικὰς ἐπιστήμας μόρφωσιν, ὅσον εἰς τὴν θρησκευτικὴν διαπαιδαγώγησιν καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ ἔξισταμισμοῦ. Σύμερον γνωρίζομεν καλῶς, ὅτι ὁ ιστορικὸς ρόλος μιᾶς γυναικός, ἡ ὄποια ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἔξύψωσιν τῶν ὅμοφύλων τῆς καὶ τὴν ἀποσύβησιν τῶν κινδύνων τοῦ ἔξισταμισμοῦ, διὰ τῆς ἴδρυσης σχολείων, ἐργαστηρίων καὶ παρθενώνων, ἔξησφάλισεν εἰς αὐτὴν τὴν φήμην τῆς Ἀγίας. Φιλοθέη Μπενιζέλου ἡ Ἀθηναία ὑπῆρξε μάρτυς τοιούτου ἀγῶνος, πληρώσασα μὲ τὴν ζωήν της ὅσα ὑπὲρ τῶν παρθενών τοῦ "Ἀστεως ἐπραξεν.

Μία ἄλλη σπουδαία μορφὴ τῶν χρόνων, ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, εἶναι ὁ Νικόδημος Νάξιος, ὁ γνωστὸς ὡς Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Τοῦτον, τῇ αἰτήσει τῶν μοναχῶν τῆς Μεγίστης Λαύρας, ἀνεκήρυξεν ἐσχάτως ἡ Μεγάλη

Έκκλησία "Οσιον. Ο Νικόδημος ἔζησεν ὁ ἕδιος βίον ἀσκητικὸν καὶ ἀφερωμένον εἰς τὰ γράμματα. Δὲν ἐκήρυξεν ὅμως εἰς τὸν κόσμον μὲ τὸ στόμα, ἀλλὰ διὰ τῆς γραφίδος. Τὰ συγράμματά του ἀπέβλεψαν εἰς τὸ νὰ μορφώσουν τὸν μοναχισμόν, τὸν Κλῆρον καὶ τὸν θεοσεβῆ λαόν, καὶ διὰ νὰ εἶναι καταληπτὰ ἐγράφησαν εἰς ἀπλῆγν γλῶσσαν. Τόσον δὲ Νικόδημος, ὃσον καὶ διοσμᾶς διατάσσει τῷ ωλόζῃ, ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης μορφῆς, τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, καὶ χωρὶς τὴν Ἀγίαν Ὀρεινή Αθωνιάδα Σχολήν, εἰς τὴν ὄποιαν ἐδίδαξεν ὁ σοφὸς Κερκυραῖος Διάκονος, ἀκόμη εἶναι ἀμφίβολον ἂν θὰ εἴχομεν τοὺς δύο αὐτοὺς σημαντικούς ἐθναποστόλους. Καὶ δὲ μὲν Νικόδημος ἀπεβίωσεν εἰς τὸ "Ορος, εἰς ξένον κελλίον, διότι ὁ ἕδιος δὲν ἤξιώθη νὰ ἔχῃ ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνη. Ο Κοσμᾶς ὅμως ἐμαρτύρησεν ὑπέρ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ "Εθνους, ἀφοῦ εἰς ἐπανειλημένας περιοδείας του ἐκήρυξε τὸν θεῖον λόγον εἰς τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, τὴν "Ηπειρον, Νότιον καὶ Βόρειον, τὰς Ιονίους Νήσους, τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς πλείστας ἀλλας ἐλληνικὰς περιοχάς.

Ἡ φήμη τοῦ Κοσμᾶ δὲν προέρχεται ἀπὸ βιβλία, ἀπὸ ἐγκόσμιον σοφίαν, ἀπὸ πλοῦτον ἢ ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ ἤξιώματα. Πρόκειται περὶ φαινομένου καθ' αὐτό. Ο "Αγιος ἐγεννήθη τῷ 1714 εἰς χωρίον τῆς Αἰτωλίας καὶ τὸ κοσμικόν του δνομα τῇ Κώνστας. Είκοσατής εἰσῆλθεν εἰς τὸ "Αγιον Όρος, ὅπου καὶ ἐμορφώθη ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν Μονὴν Φιλοθέου καὶ ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ εἶτα ιερομόναχος.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐμαθήτευσε κοντά εἰς τὸν Παναγιώτην Παλαμᾶν. Διὰ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὸν βίον του, «εἶχε πολὺν πόθον εἰς τὴν καρδίαν του ἐξ ἀρχῆς νὰ ὡφελήσῃ καὶ τοὺς ἀδελφούς του χριστιανούς ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἔμαθεν, καὶ πολλάκις ἔλεγε πῶς οἱ ἀδελφοί μις χριστιανοὶ ἔχουν μεγάλην χρείαν ἀπὸ λόγον Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτον ἔχουν ἐκεῖνοι ὅπου σπουδάζουν νὰ μὴ τρέχουν εἰς ἀρχοντικὰ καὶ αὐλάς μεγάλων καὶ νὰ μεταδίδουν τὴν σπουδὴν των, διὰ νὰ ἀποκτήσουν πλοῦτον καὶ ἀξιώματα, ἀλλὰ νὰ διδάξουν μάλιστα τὸν κοινὸν λαόν, δὲ ὅποιος ζῇ μὲ πολλὴν ἀπαιδεύσιαν καὶ βαρβαρότητα». Μὲ τὴν ἀδειαν τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν Σεραφείμ καὶ Σωφρονίου, ἐπιχειρεῖ τὰς ιεραποστολικάς του περιοδείας, κατὰ τὰς ὄποιας παρατρύνει τὸν "Ἐλληνικὸν λαὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Διὰ ποίου μέσου; Διὲναρέτουν βίου καὶ ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν του καθηκόντων καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ παιδεύσεως τῆς νεολαίας. Κατὰ χιλιάδας τρέχουν καὶ τὸν ἀκούουν οἱ πιστοί. "Οπου περνᾷ στήνει ἔνα σταυρὸν καὶ κηρύττει θὰ κτισθῇ παρεκκλήσι, θὰ ἴδρυθῃ σχολεῖον, θὰ συμφιλιωθοῦν οἱ κάτοικοι, θὰ καθαρισθῇ ἡ ζωὴ καὶ θὰ ἀρχίσῃ πνευματικῶτέρα χριστιανικὴ διαβίωσις. Οἱ "Ἐλληνες θὰ συνέλθουν, θὰ φιλοδοξήσουν νὰ εῦρουν ἔαυτούς εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς θρησκείας καὶ τῆς παιδεύσεως, τῆς ἀγνῆς ζωῆς, ποὺ θὰ τοὺς ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἀσελγεῖς, ἀπίστους καὶ βαρβάρους κατακτητάς των. «Δρά-

ξασθε παιδείας, μήποτε δργισθῇ Κύριος». Αύτὸν εἶναι τὸ μέγα σύνθημα τοῦ Κοσμᾶ. Καὶ τὸ κήρυγμά του «τοὺς ἀγρίους ἡμέρων, τοὺς ληστὰς κατεπρά-
ῦνεν, τοὺς ἀσπλάγχνους καὶ ἀνελέημονας ἐδειξεν ἐλεήμονας, τοὺς ἀνευλαβεῖς
ἔκαμεν εὐλαβεῖς, τοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀγροίκους εἰς τὰ θεῖα ἐδίδαξε καὶ τοὺς
ἔκαμεν νὰ παρακολουθοῦν τὰς ιερὰς ἀκολουθίας, καὶ ὅλους γενικῶς τοὺς ἀμαρ-
τωλοὺς ἔφερεν εἰς μεγάλην μετάνοιαν καὶ διόρθωσιν, ὥστε νὰ λέγουν ὅλοι
εἰς τοὺς καιρούς των ἐφάνη ἔνας νέος 'Απόστολος». 'Ως πρὸς τὴν παιδείαν,
κατέστησε «σχολεῖα παντοῦ διὰ μέσου τῆς διδασκαλίας του, τόσον ἑλληνικὰ
ὅσον καὶ κοινά, τόσον εἰς τὰς πόλεις ὅσον καὶ εἰς τὰ χωρία, διὰ νὰ πηγαίνουν
τὰ παιδία εἰς αὐτὰ καὶ νὰ μανθάνουν δωρεὰν τὰ ιερὰ γράμματα καὶ ἐκ τού-
του νὰ στερεώνωνται μὲν εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, νὰ διδηγοῦνται δὲ
εἰς τὴν ἐνάρετον ζωὴν καὶ πολιτείαν», καθὼς λέγει ὁ βιογράφος του.

'Ιδού ὅμως τί λέγει καὶ ὁ ἔδιος ὁ Κοσμᾶς εἰς τὰς Διδαχὰς του : «Σα-
ράντα χρόνους ἐσπούδασεν ὁ προφήτης Μωϋσῆς νὰ μάθῃ τὰ γράμματα, διὰ
νὰ καταλάβῃ ποῦ περιπατεῖ. Νὰ σπουδάζετε καὶ σεῖς, ἀδελφοί μου, νὰ μαν-
θάνετε γράμματα, ὅσον εἰμπορεῖτε. Καὶ ἂν δὲν ἐμάθετε οἱ πατέρες, νὰ σπου-
δάζετε τὰ παιδία σας νὰ μανθάνουν τὰ ἑλληνικά, διότι καὶ ἡ 'Εκκλησία μας
εἶναι εἰς τὴν ἑλληνικήν. Καὶ ἂν δὲν σπουδάσητε τὰ ἑλληνικά, ἀδελφέ μου, δὲν
εἰμπορεῖς νὰ καταλάβῃς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὅμοιογενῆ ἡ 'Εκκλησία μας. Καλύ-
τερον, ἀδελφέ μου, νὰ ἔχῃς ἑλληνικὸν σχολεῖον εἰς τὴν χώραν σου, παρὰ νὰ
ἔχῃς βρύσες καὶ ποτάμια. Κι' ὡσὰν μάθης τὸ παιδί σου γράμματα, τότε λέ-
γεται ἀνθρωπος. Τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰς ἐκκλησίας, τὸ σχολεῖον ἀνοίγει
τὰ μοναστήρια». «Τὸ σχολεῖον φωτίζει τοὺς ἀνθρώπους, ἀνοίγουν τὰ ὅμιτια
τῶν εὐσεβῶν καὶ δρθιοδόξων χριστιανῶν νὰ μάθουν τὰ μυστήρια». 'Ιδού τὶ
γράφει εἰς ἐπιστολήν του, τὴν ὅποιαν ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἀδελφόν του ιερο-
μόναχον Χρύσανθον, σχολάρχην Νάξου, τὸν Μάρτιον τοῦ 1779. «Ἐως τριά-
κοντα ἐπαρχίας περιῆλθον, δέκα σχολεῖα ἑλληνικὰ ἐποίησα, διακόσια διὰ
κοινὰ γράμματα, τοῦ Κυρίου σύνεργοῦντος καὶ τὸν λόγον μου βεβαιοῦντος
διὰ τινῶν ἐπακολουθησάντων σημείων... Δέκα χιλιάδες Χριστιανοὶ μὲ ἀγα-
πῶσι καὶ ἔνας μὲ μισῖ. Χίλιοι Τοῦρκοι μὲ ἀγαπῶσι καὶ ἔνας ὅχι τόσον, χι-
λιάδες 'Εβραῖοι θέλουν τὸν θάνατόν μου καὶ ἔνας ὅχι».

'Η μετάθεσις τῶν παζαριῶν τῶν Ιωαννίνων ἀπὸ τὴν Κυριακήν, ἡ ὅποια
ἐπρεπε νὰ τηρηται ὡς ἀργία, εἰς τὸ Σάββατον, καὶ ἀλλαὶ του ἐνέργειαι κατέ-
στησαν μισητὸν τὸν Κοσμᾶν εἰς τοὺς 'Ισραηλίτας, οἱ ὅποιοι ἐπεισαν τοὺς
κατακτητὰς νὰ τὸν ἔξοντάσουν, διαβάλλοντες αὐτὸν ὡς πολιτικὸν δργανὸν
τῆς δρθιοδόξου Ρωσίας. Εὐνόητον εἶναι, δτι, πέραν τῆς ἐνέργειας τῶν 'Ισραη-
λιτῶν, οἱ Τοῦρκοι δὲν ἦδύναντο νὰ εύνοήσουν μίαν κίνησιν, εἰς τὴν ὅποιαν
ὁ Κοσμᾶς εἶχε τόσην δύναμιν καὶ τάσην ἐπιρροὴν εἰς τὸν λαόν. Τὴν 24ην Αύ-
γουστου 1779, ἡμέραν Σάββατον, ὁ Κοσμᾶς ἀπηγχονίσθη εἰς τὸ χωρίον Κα-
λικούσησι τῆς Βορείου 'Ηπείρου καὶ τὸ σκῆνος του ἐπετάχθη εἰς τὸ ποτάμι.

Αλλ' ή ἀγιότης του ἀνεγνωρίσθη ἀμέσως ἀπὸ τοὺς διώκτας του. Τὸ ιερόν του ὄνομα γεμίζει καὶ σήμερον μὲ δέος καὶ εὐλάβειαν τὰς ψυχὰς τῶν κατοίκων τῆς Βορειοδυτικῆς Ἐλλάδος καὶ οὐδεὶς ἄγιος ἢ ἀπόστολος εἶναι σεβαστὸς ὅσον αὐτὸς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πίνδου.

Ο Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὡρλισμένος μὲ τὴν πίστιν πρὸς τὸ Γένος καὶ τὸν Χριστόν, ὑπῆρξε συγχρόνως φωτισμένος ιεραπόστολος καὶ ἔθνεγέρτης. Τὸ ὄπλον του ὑπῆρξεν ὁ λόγος, ἀρ τοῦ σταυροῦ». Η παρόρμησίς του ἡ παιδεία. Νὰ μάθῃ γράμματα τὸ Ἔθνος, νὰ φωτισθῇ, νὰ ἐξανθρωπισθῇ, νὰ ζῇ βίον φωτεινὸν καὶ ἐνάρετον, νὰ διαστείλῃ ἑαυτὸ τῶν βαρβάρων καὶ ἀπολιτίστων. Ἐάν ὁ Κοσμᾶς δὲν ὀμίλει περὶ Ἐπαναστάσεως, τοῦτο ἔξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι ὅλον του τὸ κήρυγμα, ὁ σκοπός του, ἡ ἐνέργεια του, ὑπῆρξε θεμελίωσις τοῦ ἀγῶνος, εἰς τὸν ὅποιον 42 ἔτη μετὰ ταῦτα θ' ἀπεδύετο τὸ Ἔθνος.

I. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

Εἰς ἄλλο ἀρθρον τῆς σειρᾶς ταύτης εἴδομεν εἰς τὶ συνέβαλεν ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν ἑτοιμασίαν τοῦ Ἀγῶνος. Σήμερον θὰ ἐκτιμήσωμεν κατ' ἀξίαν τὴν συμβολήν της εἰς τὴν ἐλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Η συμβολὴ δ' αὕτη ὑπῆρξε θετική, διὰ τῆς ἐνόπλου συμμετοχῆς ιερωμένων ἀνδρῶν εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ἡθική, διὰ τῆς θυσίας πολλῶν κορυφαίων ιερωμένων πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν ἐπαναστατησάντων ραγιάδων.

Ο Σουλτάνος ἐγνώριζε ποῖον μέγαν ρόλον διεδραμάτιζε τὸ Οίκουμενον κὸν Πατριαρχεῖον καὶ αἱ τοπικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ πόσον ἀπέραντος ἦτο ἡ ἐπιβολὴ των ἐπὶ τῶν ὑποδούλων. Διὰ τοῦτο, εὐθὺς ὡς ἐγνώσθη ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Μολδοβιλαχίαν ἐξήτησεν ἀπὸ τὸ συνένοχον Φανάρι νὰ τὴν ἀποκηρύξῃ δι' ἀναθεματισμοῦ τῶν πρωταίτων. Ο Γρηγόριος ὁ Ε', ὁ ὄποιος ἐπατριάρχευε καὶ ἦτο γνώστης τῶν αἰτιῶν τῆς ἐκδηλωθείσης ἀνταρσίας, ὑπεχρεώθη ν' ἀναθεματίσῃ τὸν Υψηλάντην καὶ τοὺς συνεργάτας του. Υπῆρξαν ἐκεῖνοι οἱ ὄποιοι τὸν κατέκριναν διὰ τοῦτο, ἀγνοοῦντες ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι δ Πατριάρχης, ὡς ἔθνάρχης, ἐπρεπε νὰ φεισθῇ τοῦ ἀπόπλου ποιμένιου του τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Μικρασίας ἴδιᾳ, εἰς βάρος τοῦ ὄποιου θὰ ἐξέσπων, εἰς περιπτωσιν ἀρνήσεώς του, οἱ Τούρκοι. Καὶ ἐξ ἀλλου, ὅτι πράξεις καταναγκαστικαὶ οὐδεμίαν ἡδύναντο νὰ ἔχουν ἀναστατικὴν ἀξίαν, ἐπομένως ὅτι δὲν ἔζημιαθή ἡ Ἐπανάστασις ἀπὸ τοὺς ἀφορισμοὺς αὐτοὺς τῆς Ιερᾶς Συνόδου. "Οπως καὶ ἐν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, δ Γρηγόριος ὁ Ε' ἐπλήρωσε μὲ τὸ ἀκριβώτερον τίμημα τὴν πρᾶξιν ταύτην, ὅταν τὴν 10ην Ἀπριλίου τοῦ 1821 ἀπηγγονίζετο ὡς προδότης ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων εἰς τὴν μεσαίαν Πύλην τοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὄποια ἔκτοτε παραμένει κλειστή. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅτι τὸν ἄγιον ἄνδρα ἡκοιλούθησαν εἰς τὸ μαρτύριον καὶ τινες τῶν συνοδικῶν ἀρχιερέων μεταξύ τῶν ὄποιων δ λόγιος Δωρόθεος δ Πρώτος, Χῖος, καὶ δ πρώην Οίκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος δ Αδριανούπολίτης, ἀνὴρ ὄμοιώς λόγιος.

Πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν Κρητῶν ἐπαναστατῶν ὑπεχρεώθη ἡ Σύνοδος τῆς

ἐν Κρήτῃ Ἐκκλησίας νὰ τοὺς ἀναθεματίσῃ, τοῦτο δ' ἔπραξε βιασθεὶς ὁ μητροπολίτης Γεράσιμος Παρδάλης, ὅλλα ταχέως καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχιερεῖς ἐκρεμάσθησαν ἡ ἑσφάγησαν μετὰ πολλῶν προύχόντων καὶ διδασκάλων, καθὼς καὶ ἡγουμένων τῶν Μονῶν. Ὁ διάκονος Ζαχαρίας, ὁ ὄποιος μετέφερε τοὺς ἀφορισμοὺς εἰς τὰ Σφακιά, ἔμεινε μὲ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἀπέβη ὁ ἐνεργότατον μέρος εἰς τὰς ἔθνικὰς συνελεύσεις ἔχων Ζαχαρίας Πρακτικίδης.

Τὴν αὐτὴν τύχην εἶχεν εἰς τὴν μακρυνὴν Κύπρον ὁ μητροπολίτης Κυπριανός, ὁ ἡγούμενος τοῦ Κύκκου καὶ πολλοὶ ἀληρικοὶ καὶ πρόκριτοι. Καὶ ἡ μὲν Κύπρος ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκφοιτηθῇ, ὅχι δμας καὶ ἡ Κρήτη. ἡ ὄποια ἔμεινεν ἐν ἐπαναστάσει μέχρι τοῦ 1830. Πολλῷ μᾶλλον τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐτελεσφόρησαν εἰς τὸν Μοριᾶν, ὅπου οἱ ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννήσου ἐκλήθησαν εἰς Τριπολιτσάν καὶ ἐφυλακίσθησαν καὶ φθειριῶντες καὶ πεινῶντες καὶ βασανιζόμενοι ἀπέθανον, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, πρὸ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως. Ἀνάλογα πράγματα ἔγιναν εἰς βάρος τοῦ Κλήρου καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἑλληνικὴν Βαλκανικήν. Ἐπλήρωσε λοιπὸν δὲ Κλήρος διὰ τὸν λαόν, ὅλλα οὐχὶ ἀνεύλογου οὐδὲ ἀνεύλογα ἀποτελέσματος. Τὸ μαρτύριον τῶν ἀρχιερέων, ἵδια τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', ἔξηψε τὰ πνεύματα καὶ ἐδημιούργησε τὰ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ προσδοκώμενα, οἱ ἔξεγερθέντες ἐπολεμοῦσαν ὑπὲρ Πίστεως πρῶτον καὶ ἔπειτα ὑπὲρ Πατρίδος. Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, εἶναι γνωστόν, ὅτι πολλοὶ ἀληρικοὶ ἥσαν μεμυημένοι εἰς τὰς Φιλικῆς Ἐταιρείας καὶ ἐπροπαγάνδιζαν τὴν ἐκρηξιν τοῦ Ἀγῶνος, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἔξαπλωσίν του, ὑπηρέτησαν διὰ τῶν ὅπλων ἡ καὶ ἀπέθανον δι' αὐτόν. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρω ἐδῶ τὸν πειριβόητον παπᾶ Φλέσσαν, δηλαδὴ τὸν ἀρχιμανδρίτην ἡ Δικαῖον Γρηγόριον, τὸν πεσόντα εἰς τὸ Μανιάκι, ἀνδρα εὐφάνταστον καὶ ἐνθουσιώδη, πνευματικὴν πυρίτιδα, ἡ ὄποια ἀνετίναξε τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ δουλεύοντος Ἐθνους. Ἀλλος μάρτυς τῆς ἐλευθερίας, συμπαθῆς εἰς τὴν ποίησιν διὰ τὰ νιᾶτα του καὶ τὸν παλληκαρίσιο του θάνατον, εἶναι δὲ Ἀθωάσιος Διάκος, ὁ ὄποιος ἐσουβλίσθη εἰς τὴν Ἀλαμάνων ἀνήμερα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ὁ Διάκος, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι ἀληρικοί, εἶχεν ἀποβάλει τὸ ράσον χάριν τοῦ Ἀγῶνος. Πλὴν τοῦ Πρακτικίδου, ὑπενθυμίζω ἐδῶ δύο ἀκόμη Κρῆτας καλογήρους, οἱ ὄποιοι ἐσήμαναν πολὺ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν : Τὸν Νεόφυτον, οἰκονόμον τοῦ Σινᾶ, Γενικὸν Γραμματέα τῆς Διοικήσεως ἐν Κρήτῃ, τὴν ψυχὴν τοῦ ἀγῶνος τῆς μεγαλονήσου, ἀνδρα λόγιον, τοῦ ὄποιου ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις πρέπει νὰ μελετηθοῦν. Καὶ τὸν Κ. Κριτοβούλιδην, τὸν συγγραφέα τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ἀγῶνος.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τοὺς δράσαντας ἀρχιερεῖς. Πρῶτον πρέπει νὰ θέσωμεν τὸν εὐλογήσαντα τὴν σημαίαν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Ἀγίαν Λαύραν, τὸν Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν, πέριξ τοῦ ὄποιου συνεκεντρώθησαν οἱ ἀνδρες τῆς φρονήσεως καὶ τῆς δυνάμεως, οἱ στρατιωτικοὶ καὶ τὰ τζάκια, προκειμένου νὰ ἀποφασίσουν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Μοριᾶ.

Κατόπιν πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ ὅποιοι ποικιλοτρόπως ἔδρασαν κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, προσενεγκόντες στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς ὑπηρεσίας, διουκήσαντες ὑπουργεῖα, προστάντες ἢ ὑπηρετήσαντες. Ἐξ αὐτῶν ἀναφέρω τὸν Ταλαντίου Νεόφυτον, τὸν Ἀνδρούσης, τὸν Βρεσθένης, τὸν Ἰερισσοῦ, τὸν Εὐδοκιάδος, τὸν Ἀρδαμερίου, τὸν Ρωγᾶν. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ὁ Ρωγᾶν, Ἰωσήφ, ἐκουβαλοῦσε λάσπην καὶ χαλίκια διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν οτάμπιαν τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ Ἀρδαμερίου Ἰγνάτιος ἐνίσχυσε τὸν ἀγῶνα τῆς Γραμπούσης, ὅπου ὑπὸ δυσμενεστάτας συνθήκας ἐκλείσθη μὲ εὐαρίθμους στρατιωτικούς, διὰ ν' ἀναζωπυρώσουν τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης.

'Αλλ' ἡ βιβλιος τιμῆς τῶν κληρικῶν τοῦ Ἀγῶνος εἶναι ἀπέραντος. Διότι δὲν εἶναι μόνον οἱ ἀναφερθέντες οἱ πολεμήσαντες καὶ συντελέσαντες εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Ἀγῶνος. Οὔτε μόνον αἱ προσωπικαὶ δυνάμεις τοῦ Κλήρου προσεφέρθησαν, διότι καὶ αἱ περιουσίαι τῶν μοναστηρίων καὶ τὰ ἀφειρώματα τῶν ναῶν, αὐτὰ τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ βιβλία, διὰ νὰ κατασκευασθοῦν οἱ κάλυκες τῶν σφυριῶν, τὰ πάντα διετέθησαν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος. Τόσον οἱ μοναχοὶ ὅσον οἱ ἔγγαμοι ἀληρικοὶ εἶχον τὴν αὐτὴν ψυχολογίαν μὲ τὸ πλῆθος, διότι ἦσαν λαὸς οἱ Ἰδιοι, τέκνα τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰ ἴδια τῆς τὰ σπλάγχνα. Βεβαίως, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἡ Ἐκκλησία ὑπέστη ζημίας, αἱ ἐπισκοπαὶ περιωρίσθησαν, τὰ περισσότερα μοναστήρια ἐκλείσθησαν, ἐπῆλθε πτωχεία καὶ στέρησις καὶ ἡ ἔξουσία τοῦ Κλήρου ἤλαττάθη. 'Αλλὰ τοῦτο δὲν ἐσήμανεν οὐδὲν πρὸ τοῦ μεγάλου δώρου τῆς Ἐλευθερίας, τὸ ὅποιον ἀπέκτησεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς διὰ τῆς κατοχυρώσεως μιᾶς μικρᾶς ἀνεξαρτήτου ἑστίας, δρμητήρίου πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ τῶν ἀπομεινάντων ὑποδούλων.

Τὸ μέγα δῶρον συνεπληρώθη βραδύτερον διὰ τῆς αὐτονομήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, γάριν τῆς ὅποιας εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι δύο μεγάλαι μορφαὶ τοῦ Ἀγῶνος: ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ὁ μέγιστος τῶν Ἐλλήνων Θεολόγων τῶν τελευταίων αἰώνων, καὶ ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης, ὁ ὅποιος καὶ ὑπερίσχυσεν. Οὕτως ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀπηλλάγη ἀπὸ τὴν αἰσχύνην τῆς ἀγοραπωλησίας τῶν θρόνων καὶ τῆς ὑποταγῆς εἰς ἀλλόθρησκον ἥγειμόνα, ὁ ὅποιος ἐξητέλιξε τὸν θεσμὸν καὶ παρέλυε τὴν δρᾶσιν τῆς.